

АҲМАД АТЫЙАТ

ЙҮЛ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

1 фасл

Ўзгартириш воқелиги ва унинг асослари

Маълумки, инсон фақат бугунги куни учунгина яшамайди. Балки бу дунё ҳаётидаги келажагига тааллуқли бўладими ёки дунё ҳаётидан кейинги ҳаётига тааллуқли бўладими, ҳеч фарқсиз, яқин ёки узоқ келажаги ҳақида ўйлайди.

Инсои воқелиги шундай бўлгани учун инсон ўзи яшаётган воқеликка асло рози бўлмайди. Агар воқелик ёмон бўлса уни яхшилашга, воқелик яхши бўлса уни янада яхшироқ қилишга, интилади. Шунинг учун инсонни ўтмишига ачинаётганини ва доимо келажакка кўз тикаётганини, унга ошиқаётганини кўрамыз.

Ўзгартириш ҳақида фикрлаш ҳаёт учун зарурдир. Зеро, ўзгартириш ҳаракат демакдир. Чунки ҳаёт ривожланиш ва ҳаракатда намоён бўлади. Шунинг учун ҳар бир уммат, ҳар бир шахс ўзгартириш ҳақида фикрлаши ва унга ҳаракат қилиши керак. Ўзгартириш ҳақида фикрламаслик умматни йўқ бўлиб кетишига, шахсларини эса тарқоқ бўлишига олиб боради. Чунки воқеликка бўйсуниб қолиш энг хатарли офат ва энг катта мусибатдир.

Ўзгартириш ҳақида фикрлаш фақат ўз аҳволларини ўзгартириш зарурлигини ҳис қилаётган инсонлардагина мавжуд бўлмай. Балки борликда ўзгартиришни тақозо этаётган ҳолат бор экан, у ҳам мавжуд бўлаверади. Шу туфайли киши фақат аҳволи ёки жамияти, халқи, уммати аҳволини ўзгартириш ҳақида ўйлаш билан чекланмай, балки бошқаларни ҳам ўзгартириш ҳақида ўйлайди. Бунга сабаб инсонда «инсонийлик хусусияти» яъни «ўз навини сақлаб қолиш» туйғуси бор. Бу туйғу инсонни ўзининг юртида бўладими ёки халқи, уммати орасида бўладими ёки бошқа юртларда бўладими ҳар бир инсонга аҳамият беришга ундайди.

Ҳар бир инсонда ўзгартиришга интилиш бўлсада, бироқ шароитлар, вазиятлар ва омиллар ҳам борки улар бу интилишни сусайтиради ва тўхтатиб қўяди, Ёки аксинча бу интилишни куч билан олдинга ундайди. Бунга сабаб ўзгартириш машаққатли, қийин иш бўлиб улкан ҳаракатларни, катта қурбонликларни талаб қилади. Шу туфайли бу ишга кучли, иродали, ўткир ақлли, ниҳоят даражада сезгир бўлган инсонларгина қодир бўладилар. Шу билан бирга одамларнинг ризқларига ва елкаларига миниб олганлар ўзгартиришга қарши турадилар. Сусткашлар, дангасалар, заифлар ўзгартиришни ёқтирмайдилар. Чунки ўзгартириш иши муросасиз кураш олиб бориладиган ишлар жумласидандир.

Ўзгартиришга интилиш кўнгил тўридан келиб чиқсада, ҳаёт воқелари унга ундасада, бироқ ўзгартиришни режалаб беришга ҳар бир инсон қодир эмас. Бунга фикрий етакчи инсонларгина қодир. Бундай кишилар

бошқаларни ишонтириш ёки зўрлик билан ўзгартириш йўлида юришга ундайдилар.

Ўзгартиришга интилиш ҳар бир инсоннинг қалбида бўлиши яққол кўриниб сезилиб туриши билан бирга унинг кучли ёки заифлиги турлича эканлиги ҳам ундовчи омиллари, мақсадлари ва ғоялари бир шахсда бошқасиникидан фарқли экани ҳам маълум. Баъзи инсонларни ўзгартиришга бор кучлари билан интилаётганларини ва шиддатли тошқин, кучли бўрон кучи билан ўзгартиришга ҳаракат қилаётганларини кўрсак, баъзилари эса бечора гадой каби ночорлик билан ўзгартиришга чақираётганларини, касал тошбақа каби ўзгартиришга қимирлаётганини кўрамыз. Баъзи инсонлардаги ўзгартиришга интилиш фақат бир умматнинг ёмон воқелигини эмас, балки оламни гўзал ҳолатга ўзгартиришга йўналтирилганини кўрсак ва бунга ундаётган нарса — Аллоҳни рози қилиш ёки олий қийматлар эканлигини кўрсак, баъзилардаги ўзгартиришга интилиш тирикчилликни ширинроқ лўқмасига эга бўлиш ёки ўткинчи ҳайвоний шахватларни қондиришдан нарига ўтмаётганини, ўзгартиришга ундаётган нарса — худбинлик эканини, мақсади эса арзимас, беҳуда эканлигини кўрамыз.

Ўзгартиришга ундаётган нарсаларни ундан кўзланган мақсад ва ғояларни ўзгартиришни кучли ёки заифлигини ҳар хил, ихтилофли бўлишига сабабчи омилларни диққат билан текшириб кўрсак, унга таъсир кўрсатаётган кўплаб омиллар борлигини кўрамыз. Бу омилларнинг энг асосийси фикрий англаш (тушуниб етишдир)дир. Буни шундай шарҳлаймиз:

Инсон қачонки воқелик бузуқлигини ёки ёмонлигини ёки кўнгилдагидек яхши эмаслигини билсагина ўзгартириш ҳақида фикрлайди. Бундай билиш эса воқеликни бузуқлигини ҳис қилиш сезиш билан ҳосил бўлади. Чунки фикрий жараён (яъни фикрлаш) учун воқеликни ҳис қилиш, сезиш асосий шартдир. Инсон бирор нарсани ёки унинг бирор аломатини ҳис қилмас экан, у нарсани билиши ёки тушуниши мумкин эмас. Бузуқлик ҳам воқелик бўлиб, унинг ҳис қилинадиган аломатлари борлигидан инсон бу воқеликни ўзгартириш ҳақида фикрлаши пайдо бўлиши учун бу воқеликни ва унинг бузуқлигини ҳис қилиши зарур. Демак, воқеликни бузуқлигини ҳис қилса, уни англаб етади. Қачонки воқеликни бузуқлигини англаса уни ўзгартириш ҳақида фикрлай бошлайди. Бироқ маълумки, бузуқликни ёки улғворликни, ботирлик ёки кўркувни, обрў-эътиборга путур етказувчи нарсани ҳис қилиш билан музнинг совуқлиги ва асалнинг ширинлиги, қалампирнинг аччиқлиги каби моддий нарсаларни ҳис қилиш ўртасида фарқ бор. Бунга сабаб шуки: барча инсонлар моддий нарсаларни ҳис қилиш учун керакли бўлган сезги аъзоларига эгадирлар. Гарчи бу сезги аъзоларини ҳис қилиш даражаси

инсонлар ўртасида бир хил бўлмай озгина тафовутли бўлсада, бироқ бузуқлик, яхшилик, ёмонлик, шон-шараф каби моддий бўлмаган нарсаларни ҳис қилиш эса инсонга булар устидан қандай ҳукм чиқаришни белгилаб берувчи собиқ фикр (олдиндан берилган маълумот)га муҳтож бўлади. Шундан келиб чиқиб, моддий нарсаларни ҳис қилишни ҳиссий идрок, билиш деб, моддий бўлмаган нарсаларни ҳис қилишни эса фикрий ҳис қилиш деб номланган.

Инсонлар ўртасида фикрий тафовут (фарқ) бўлганлигидан уларнинг фикрий ҳис қилишларида ҳам тафовут бўлиши табиийдир. Масалан, бир одамда маълум бир нарса ҳақида собиқ фикр бўлгани учун уни бузуқлигини кўра олса, бошқа одамда бундай собиқ фикр йўқлигидан уни бузуқлигини кўрмайди. Баъзи инсонлар зулм қилинаётганини осонлик билан ҳис қилсалар, бошқалар эса буни ҳис қилмайдилар ёки ҳис қилишлари жуда қийин кечади. Фикрий тафовут ва ихтилофга кўра инсонлар моддий бўлмаган ишларни ҳис қилишлари яъни фикрий ҳис қилишларида бир бирларидан фарқ қиладилар. Инсонлар фикрий ҳис қилиш жиҳатидан уч тоифага бўлинадилар:

1. Ўткир ҳис қилувчилар. Бундай инсонлар бузуқликни ёки унга ўхшаган ҳолатни тез ҳис қиладилар.

2. Оддий ҳис қилувчилар. Улар бузуқликни ҳис қилишлари учун бир оз ҳаракат қилишга муҳтож бўладилар.

3. Ўтмас ҳисли одамлар. Бундай одамлар шу тоифадаги ҳис қилишлари билан бузуқликни ҳис қилишлари учун катта ҳаракатга муҳтож бўладилар.

Шу туфайли ҳис қилиш вужудга келиши учун, сўнгра ўзгартириш ҳақида фикрлаш юзага келиши, кейин эса ўзгартиришга ҳаракат қилиш учун англаш ва собиқ фикр зарур. Бузуқликни ёки бузуқ воқеликни ҳис қилиш нақадар кучли бўлса, ўзгартиришга ҳаракат қилиш ҳам шунча кучли бўлади.

Бироқ, бузуқликни ёки бузуқ воқеликни англаб етишни ўзи ўзгартириш учун ҳаракат қилишга етарли эмас. Балки бунга қўшимча равишда бузуқ воқеликни ўрнини босувчи воқеликни ҳам билиш, англаш зарур. Бу эса англаш (билиш) масаласидаги иккинчи қийинчиликдир. Биринчи қийинчилик бузуқ воқеликни англаб етиш ва ўз навбатида бузуқликни ҳис қилиш бўлса, иккинчиси бу бузуқ воқелик ўрнини босувчи воқеликни билишдир. Бундай хулосамизга сабаб: ўзгартириш иши мақсадсиз, беҳуда иш бўлиб қолмасин, балки мақсадли ва аниқ бир ғояга йўналтирилган бўлсин.¹

Мана шу туфайли фикрий англаш ўзининг икки қийинчилиги (воқеликни англаш ва бузуқ воқеликни ўрнини босувчи воқеликни англаш) билан ўзгартиришнинг асоси ҳамда фикрлаш жараёнига таъсир

кўрсатувчи муҳим омилидир. Инсоннинг фикрий англаши (билиши) ортиб борган сари фикрий масалаларни ҳис қилиши ҳам ортиб боради, ривожланади, ниҳоят даражада ўткирлик даражасига етади. Бу хулосани изоҳлаш учун қуйидаги мисолни келтирамиз: Ҳукмронлик ва улуғлик сутини эмиб, иззат-икром ва ҳурмат-эътибор муҳитида вояга етган шахс билан хорлик ва тубанлик сутини эмиб, хўрлаш ва таҳқирлаш ботқоғида тарбия топган шахсни олиб келиб иккаласини бир хилда хўрланса, икковининг реакцияси бир хил бўладими ёки турлича бўладими? Биринчи шахс ҳам хорликни иккинчи шахс қабул қилгандек қабул қиладими? Бундай муносабатга қарши иккаласининг исёни бир хил даражада бўладими? Табиийки буни жавоби аниқ, яъни биринчи шахс собиқ билими-англаши туфайли ва ҳурмат-эътиборга ўргангани натижасида хорликни қабул қилмайди. Иккинчиси эса асло жунбушга келмайди. Чунки у хорланиш ва таҳқирланишга ўрганиб кетган. Дунёга келгандан бери хорликда яшайди. Хорлик инсоннинг шарафига зид иш эканини билмаган. У хорланиш ва таҳқирланиш ҳаётнинг ажралмас бир қисми деб биладиган эшакка ўхшайди. Шу туфайли ҳаётни хорликсиз тасаввур эта олмайди. Унинг ҳолати қоронғу зиндон деворлари ичида туғилиб ўсган инсоннинг ҳолатига ўхшайди. Бундай инсон зиндондан ташқарида зиндон шароитларидан кўра фойдаланишга афзал шароитлар бўлиши мумкинлигига ишонмайди, уни тасаввур қилиши ҳам қийин. Зиндонни зиндон деб аташга кўнмайди. Чунки у зиндондан бошқа ерни билмайди ва ўзи туғилиб ўсган зиндонни яшаш учун табиий жой деб билади.

Биринчи ҳур инсон эса, хўрлаш унинг қонини қайнатиб юборади. Чунки у бу сўзнинг маъносини жуда яхши ҳис қилади. Аслида инсонни хорлаш эмас, балки ҳурмат-эҳтиром қилиш, улуғлаш кераклигини билади.

Хулоса шуки, ўзгартириш муқаррар иш. Ҳар бир инсон ўзидаги ўзгартиришга интилишни ҳис қилади. Бироқ бу интилиш инсонлар ўртасида турлича бўлиб, мақсадлари ҳам ҳар хилдир. Мана шундан ўзгартириш ҳаракатини кучидаги тафовут юзага келади. Буларнинг барчасини асоси бузук воқеликни ва унинг ўрнини босувчи воқелик борлигини фикрий англашдир. Шунинг учун муфаккирлар ўткир ҳис қилувчи инсонлар собиқ омилларни (фикрларни) етарли даражада англаб етишлари ва одамларни ўзгартириш учун ҳаракат қилишга рағбатлантириш, ундаш учун уларда фикрий ҳис қилишни вужудга келтиришга интилишлари зарур. Бу ишни эса ҳукмрон воқеликнинг бузуклигини тушунтириш орқали ва бузук воқеликни ўрнини босувчи воқеликни тушунтириб бериш орқали ҳамда бу воқеликни гўзал суратда, ёрқин тасвирда кўрсата олиш билан амалга оширилади. Бусиз бирорта ўзгартирувчи ҳаракат муваффақият қозона олмайди. «Зулм исённи келтириб чиқармайди. Балки зулмни ҳис қилиш исённи туғдиради».

Юқорида айтилган гаплардан ўзгартиришнинг асосий омиллари маълум бўлади. Яъни бузук воқелик ҳақида собиқ фикрий англаш (билим) бўлсагина ўзгартириш ҳақида фикрлаш ёки унга интилиш юзага келиши мумкин, Юқорида ўтган гапларга қаттиқ эътибор бериш зарур. Бироқ шу ўринда яна бир қанча ишлар ҳам борки ўзгартириш жараёнига киришишдан олдин уларни билиб қўйиш керак. Булар:

а) ўзгартириш иши қийин, машаққатли иш бўлиб, унга кучли умматлар, халқлар ва шахсларгина қодир бўладилар. Аммо тубан умматлар, кўрқиш ва уятиш эгаллаб олган дангаса шахслар то ўзларини ўзгартирмагунча ўзгартириш ишига қодир бўлмайдилар.

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ

— „...Аниқки, то бирон қавм ўзларини ўзгартирмагунларича Аллоҳ уларнинг аҳволини ўзгартирмас...“ [13:11]

б) ўзгартириш иши шунчаки ўзгартириб қўйиш бўлмаслиги, балки аломатлари аниқ, белгиланган мақсад учун бўлиши керак.

Воқеликни қандайдир янги воқеликка ўзгартириш эмас, балки олдиндан маълум янги воқеликка ўзгартириш лозим. Бу янги воқелик бизнинг ҳозирги ҳолатимизда мавжуд воқеликка, унинг барча салбий томонларига зид бўлган, ундан кўра тараққий этган, умматга обрў-эътиборини, бахт-саодатини, хотиржамлигини кафолатлайдиган янги воқелик бўлиши лозим.

в) ўзгартириш иши ҳар қандай дуч келган йўл билан эмас, балки одимлари белгиланган режа асосида, равшан йўл орқали бўлиши керак. Токи ҳаракат мобайнида зое кетмаслик, мақсаддан бошқа томонга кетиб қолмаслик таъминлансин. Шунинг учун «ўзгартириш учун шайтон билан иттифоқ тузиш», деган гапга қўшилишимиз аҳмоқликдир. Чунки шайтонни борар жойи жаҳаннамдир. Шунинг учун шунчаки ўзгартириб қўйиш тентакликдир. Чунки умримиз зое кетгандан ёмғирдан қочиб дўлга йўлиққанимиз, сароб ортидан югурганимиз маълум бўлади.

Демак, ишга киришишдан олдин ғоя ва йўл аниқ-тиниқ белгиланган бўлиши керак. Акс ҳолда тўғри йўлда кетаяпмиз деб ўйлаб, ер шарини айланиб чиққан, юриб-юриб ерни думалоқ эканлигига ишонч ҳосил қилган ғофил кимсалар қисмати бизнинг бошимизга тушади.

г) мақсадга эришиш ва кўзланган ғоя рўёбга чиқиши учун жиддий фикрлаш ҳамда жиддий ҳаракат қилиш ўта муҳимдир.

Жиддий фикрлаш шундайки шунчаки беҳуда эмас, аниқ мақсад учун фикрлашдир. Фикрлаш бу мақсадни амалга ошириш учун ҳаракатларни ишлаб чиқараётган бўлса, бундай фикрлашда жиддийлик борлигини билдиради, Жиддий ҳаракат қилиш эса қилинаётган ҳаракат кўзланаётган

ғоя даражасида бўлишидир. Демак, ўзгартириш ҳақида фикрлаш шунчаки фикрлаш бўлмай, балки жиддий бўлиши яъни аниқ бир ғояни рўёбга чиқариш учун бўлиши керак. Ўзгартириш учун қилинаётган ҳаракат жиддий бўлиши яъни сарфланаётган саъйи ҳаракатлар кўзланган ғоя даражасида бўлиши керак.

Тўлиқ равшан бўлиши ва ёрқин тасаввур қилниши керак бўлган юқоридаги баъзи ишлардан хулоса қилиш мумкинки: ўзгартириш жараёнига киришишдан олдин ўзгартиришдан кўзланган ғояни ва бу ғояга олиб боровчи йўлни ҳамда бу йўл хавф-хатар ва қийинчиликлар билан ўралганини, ўзгартириш иши жиддийликка ва сабрматонатга мухтожлигини, ўзгартириш ишини уммат тақдирини ҳал қилувчи масала деб ҳисоблашга мухтожлигини билиш зарур. Муфаккирлар воқеликни бузуклигини тушунтириш орқали, унинг ёмонлигини фикрий ҳис қилдириш орқали, бу воқелик ўрнини босувчи воқеликни тушунтириш орқали уммат ўзгартириш зарурлигини тушунтириш билан бирга юқорида айтилган ҳақиқатларни ўзгартириш йўлига киришганларга тушунтиришлари керак.

Буни қандай тушунтириш 2-фаслнинг мавзусидир.

2 фасл

Биз ва ўзгартириш

Бу минтақанинг аҳолиси хусусан мусулмонлари ўзгартиришга энг мухтож инсонлардир. Бошқа халқлардаги ўзгартиришга интилиш янада яхшироққа эришиш учун ҳаракат қилишдан нарига ўтмаса, мусулмонларники эса йўқ бўлиб кетишидан қутилишга ҳаракат қилишдир. Шунинг учун ўзгартиришга интилиш уммат ҳаётига боғлиқ, тақдирни ҳал қиладиган интилиш бўлиши зарур. Шу туфайли тақдирни ҳал қилувчи бу ишни кейинга қолдириб, чўзиб бўлмайди, бу хусусда савдолашиб ҳам бўлмайди. Чунки бу минтақа фарзандлари бўлмиш биз қарийб бир асрдан бери ёмондан ҳам ёмонроқ ҳолатда, тубанликни ўзи ҳам хижолат бўладиган тубанликда, хорликни ўзи ҳам унамайдиган хорликда, шармандаликни ўзи ҳам рози бўлмайдиган шармандаликда яшашимиз. Бу гапларнинг воқелигини ҳар бир инсон билса ёки ҳис қилса керак. Буни фақат икки кимса билмаслиги мумкин. Бири жохиллигига ғарқ бўлган, кўзи ҳам, ақли ҳам кўр кимса. Иккинчиси эса шу умматдан деб даъво қиладиган. аслида бу умматга мансуб бўлмаган кимса. Юсуф а.с нинг қонига бўрини ҳеч қандай алоқаси бўлмагани каби бунақа кимсани унинг даъвосини ушбу умматга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Биз яшаб ўтган ва ҳозир ҳам яшаётган аччиқ шароитлар ва вазиятлар бизни бу гапни айтишга мажбур қилди. Бу шароитлар, вазиятлар шу даражада оғир, сиқик, зуғумлиги ҳар қандай эси паст, тентак ҳам уни сезмай қолмайди. Шу туфайли жохил ва кўр бўлган биринчи кимсани — гарчи қийин бўлса ҳам

— тузатиш, муолажа қилиш мумкин. Аммо иккинчи кимсани тузатиш, муолажа қилиш мумкин эмас. Чунки бундай кимса худди жонсизланиб, тириклайин чириб қолган тана аъзосига ўхшайди. Ҳозиргача медицина уни кесиб ташлашдан ўзга чорасни топгани йўқ. Демак, бизда ҳам бундай кимсани кесиб, улоқтириб ташлашдан бошқа чора йўқ.

Умнат ёппасига шарҳлашга ўрин қолдирмайдиган даражада тушунадиган ва ҳис қиладиган бўлиб қолганига кўнглимиз тўқ бўлсада, ғофилларга танбеҳ бериш, унутганларга эслатиш, ақлли, тушунганларни кўзғатиш ҳамда баҳсни осонлаштириш учун биз яшаётган бузук воқеликни энг кўзга ташаланадиган аломатларини баён қиламан.

Бу аломатларни ҳаммага маълум, муҳим жиҳатларга бўламан:

а) Сиёсий жиҳат.

Ҳаммага маълумки, бу умнат узок асрлар мобайнида оламдаги энг олий Умнат, буюк давлат соҳиби, жаҳондаги юксак маданият ва ривожланган маърифатнинг эгаси бўлди. Бутун дунё у билан ҳисоблашар, савлатидан, куч-қувватидан ҳайкирар, унинг сўзига мажбуран ёки ихтиёран қулоқ соларди. Шундай умнат, шундай давлат, ҳазорат (дунёқараш), маданият ва маърифат охириги ўринга тушиб қолди. Босқинчиларнинг отларини туёқлари уни топтайдиган, жирканч ва пасткаш нотавонларнинг пошналари эзгилайдиган бўлиб қолди.

Ягона, кучли, азиз бўлган Давлат уларга тухмат қилиб, ёлғондан «давлатлар» деб аталадиган, саноксиз қоғоз вужудларга, давлатчаларга бўлиниб кетди.

Бу Исломиё Давлатнинг граждaнлари шу буюк Давлатнинг тобеси бўлгани учун, шундай юксак дунёқараш фарзaнди сифатида, шундай юксак маданият, шундай тараққий этган илм-маърифат соҳиби бўлгани учун дунёни ҳар ерида бошини тик тутиб мағрур юрарди. Бугунга келиб ушбу граждaн шу умнатга мансуб экaнлигидан уялиб, хижолат бўлиб, бошини эгиб юрадиган бўлиб қолди.

Илгари муслим ўзининг кенг, кучли Исломиё Давлатидан динни ғолиб қилиш учун мужоҳид, ғозий сифатида четга чиқарди. Ёки Ислom қўшинлари томонидан фатҳ қилинган вилоятларни бирига амир сифатида ёки инсонларни зулматлардан нурга, динларни жабру зулмидан ўзи тўғри ва юксак деб эътиқод қиладиган Ислom адолатига олиб чиқиш учун улар ўртасида Ислomни ёйиб даъватчи, хидоятчи сифатида чиқарди. Бугунга келиб ушбу муслим қоғоз давлатчаларини биридан сиёсий зулмдан ва иқтисодий қашшоқликдан қочиб қочоқ сифатида Нью-Йорк, Вашингтон ахлатхоналарида ахлат ташувчи сифатида Америкага, Париждаги ошхонада идиш-товоқ юувчи сифатида Францияга, Стокголом ва бошқаларда кўча супурувчи сифатида чиқадиган бўлиб қолди.

Илгари Исломи Давлат Раиси ёки бирор ҳоқими ўз давлатидан иззат ва шараф сари, ҳақ сўзни ғолиб қилиш учун, ҳидоят нурина ёйиш учун армиясини бошлаб чиқарди. Бугунга келиб бу ҳоқимлар мусулмонлар еридан Оқ уйни ёки Даунинг-стритни ёки Кремлни зиёрат қилгани чиқадиган бўлиб қолди. У ердаги хўжайинларидан буйруқларни оладилар. Юртларига қайтишдан олдин киморхона, казиноларда санқиб турли-туман спиртли ичимликларга ва наркотикларга ғарқ бўладилар. Сўнг хўжайинларини қўланса буйруқларини оқизмай-томизмай мусулмонларга тадбиқ этиш учун юртларига қайтадилар.

Илгари Ислому Давлати граждaнлари мамлакатнинг у чеккасидан бу чеккасига кечау кундуз тинч-омон, хотиржам ҳолда бoриб келaвeрaрдилар. Мусулмонлар ерининг ҳар бурчагида ўзининг яқинлари ва биродарлари турганини ҳис қилиб юрaди. Энди бўлса бу граждaн мусулмонларнинг ҳамма ерида бeгoнaлик, ўлим, изтироб ва сaрoсимaликни сезиб турaди. Ўз уйидан, минтақасидан зарурaт туғилсагина чиқишaдигaн бўлиб қолди. Сафарга чиқиш бўлса — илгариги жоҳилият даврида бўлгани каби — oкибaтигa ишoниб бўлмaйдигaн. oхири нимa бўлишини ёлғиз Аллоҳ билaдигaн, ҳaётни хaтaргa қўйиш бўлиб қолди. Бунинг нaтнжасидa граждaнлар сафарга чиқишгa журъaт қилoлмaйдигaн бўлиб қолди. Мaбoдo журъaт қилса, бу тaвaккaлнинг ниҳoятдa хaтaрлигидан вaсиятини ёзиб қолдириши шaрт бўлиб қолди.

Илгари мусулмонлар йўликaётгaн. ҳар қaндaй муaммoни ечими мусулмонлар давлати қўлидa эди. Сaлoҳиддин, Қутуз, Байбaрос ўзлари хоҳлaгaн ёки Ислому бeлгилaб бeргaн ечимни ижрo қилдилар ва мусулмон юртларидан сaлибчиларни ҳaйдaб чиқардилар, муғуллар бoсқинидан мусулмонларни ҳимoя қилдилар. Бугунгa келиб эсa дaвлатчaларимиз ҳoқимлари: «Ечимларни 99% Aмepикaни қўлидa» дейдигaн бўлиб қолдилар. Қолгaн 1% эсa кимнинг қўлидa?

Илгари ҳаммa жoйдaги мусулмонларнинг рaҳбaрлари муслимa aёлнинг (вой Ислому, вой Муътасим дeгaн) дoд-фaрёдигa шoшилиб, иккилaнмaй жaвoб бeришгa киришaрдилар. Юртларни oзoд қилиб душмaнларни янчиб тaшлардилар. Бугунгa келиб эсa Қoбия, Хулхул, Дeр, Ясин, Сaбрa, Шaтилa, Филлилин, Афғoнистoн ва мусулмонлар қирғин қилинaётгaн, юзлaб қушхoнaлардaги ёрдам сўрaгaн миллиoнлaб oвoзларни бизнинг рaҳбaрларимиз эшитиб туриб қaлблари титрaмaйди, киприклари пирпираб ҳaм қўймaйди. Уларни сифaтлaб aйтилгaн куйидaги гaп жудa тўғридир:

Гўдaк eтимлар oғзидан oтилиб чиққaн қaнчa-қaнчa “**вой Муътасим**” Қулoқларигa eтдиo, бирoқ Муътасим ғуруригa eтмaди.

Илгари мусулмон ҳoқимларнинг кoфир ҳoқимлар, aйниксa тaжoвузкoр бoсқинчиларигa юбoрaдигaн хaтлари шундaй сўзлар билaн бoшлaнaрди: «Аллоҳнинг бaндaси, мўминлар aмири Хoрун Ар-рaшиддaн Рум кўппaги

Никфурга». Бугунга келиб эса минглаб мусулмонларни ўлдирган, уйларини вайрон қилиб, юртларини хароб қилган кофирларга ҳокимларимизни ёзаётган хатлари қуйидаги сўзлар билан бошланади: «Муҳаммад Анвар Садатдан Бегин жанобларига... ёки Киссинжер ҳазратларига...»

Илгари уч минг муслим юз мингдан ортиқ румликларни урушга чакириб, жангга киришган ва уларнинг қалбларини кўркувга тўлдирган бўлсалар, бугунга келиб Аллоҳ хорлик ва ночорликка маҳкум қилган қаланғи-қасанғилардан иборат уч миллион йўл тўсар қаршисида миллиард мусулмон даҳшатдан қалтирайдиган бўлиб қолдилар.

Бу гаплар мисол ва далиллар учун келтирилган денгиздан томчилардир. Бундан ортиқ тубанлик бўладими? Бундан ортиқ хорлик бўладими? Шу воқеликда яшаётган, қалбида заррача ғурур, ақлида заррача фикр бўлган инсон бу бузук сиёсий воқеликни сезмаслиги мумкинми?

б) Иқтисодий жиҳат.

Илгари биз узоқ асрлар мобайнида бир давлатнинг бағрида яшадик. Бу давлат бизга шундай дерди ва айтганини амалда бажарди: «Эй мусулмонлар¹ Биз солиқ йиғувчи қилиб юборилмаганмиз, балки ҳидоятга бошловчи қилиб юборилганмиз». «Кимдан молу дунё қолса меросхўрларига қолади. Кимдан болачақа қолса уларни давлат ўз паноҳига олади».

Илгари тоби қочганини сезган бегоб ёнида пулсиз, доридармонсиз шу давлатнинг касалхонасига кирарди. Табиб бу шахсни бетоблигини билиб, унга табассум қилар ва муолажани бошларди. Уч кун тўлиқ парвариш қилгандан сўнг табиб касалга бир қоғоз тутқазарди. Бу қоғоз ичида бир қанча пул ва зиёфат муддати тугагани билдирилган ёзув бўларди. Касал пулни олиб ишга киришгунча ундан фойдаланиб турарди. Касалхонадан меҳмонга ўхшаб иззати-киромда чиқарди.

Мана илгари қандай эдик!...

Энди қандай бўлиб қолдик?..

Илгари бир давлатимиз бор эдики, у ҳамма йўлларга йўловчи ва мусофирларга бепул, текин меҳмонхона ва ошхоналарни куриб кўярди. Ҳамма текин фойдаланадиган турли мақсадлардаги вақфлар бино қиларди. Масалан, чинни ва сопол идишлар вақфи болалар ёки хизматкорлар синдириб қўйган идишни олиб келиб текинга алмаштириб кетардилар. Бундай вақф бола ёки хизматкор идишни синдириб қўйгани учун хўжайинидан жазо олмаслиги учун қилинганди. Илгари давлатимиз ҳар бир гражданинг барча асосий эҳтиёжларини тўлиқ таъминларди. Оила бошлиғи ота қайтиб келгунча Халифа оилани ўз паноҳига оларди. Илгари Халифа мусулмонлар бойлигига, хазинасига жавобгар эди. Уларга хизмат

қилиш учун бошқа ишлардан озод қилинган эди. Давлат хазинасидан ўзини ва болачақасини тирикчилигига етадиган маблағни олар эди холос. Халифа Умар ибн Абдулазиз қизига Байтулмолдан қарзга олинган маржон билан ясанишига унамайди. Унга маржонни қайтариб топширишга буюради. Байтулмол хазиначисини халифа қизига қарзга маржонни бергани учун жазолайди. Умар ибн Абдулазиз шахсий мақсадлари учун атиги бир неча чақа турадиган зайтун мойли чироғни ҳам ишлатмайди. Чунки бу чироқ давлат мулки эди. Бу чироқни ишлатишни яқинда Аллоҳ ҳисобини оладиган иш деб билган эди. Илгари Умар ибн Хаттоб айтар эдики: «Аллоҳга қасамки, Фрот дарёси қирғоғида бирор кўй ё эчки қоқилиб кетса бу йўлни нега текислаб қўймаганимга Аллоҳ сўроқ-савол қилишидан қўрқаман».

Мана шунақа сонсаноксиз мисоллардан сўнг бугунга келиб, бизнинг ҳазилакам давлатчаларимиз шундай дейдиган ва айтибгина қолмай, амалда ҳар соатда тадбиқ қиладиган бўлиб қолдилар: «Кимдан молдунё қолса у давлатники бўлади. Кимдан болачақа қолса, уларни қамалгани яхшироқ». Хўп келибсизлар, энди ўғрилик қилинлар, қаллоблик қилинлар, пора беринлар, порахўрлик қилинлар, аммо қўлимизга тушишдан эҳтиёт бўлинлар. Чунки қонунимиз устамон фирибгарларни, муттаҳамларни ҳимоя қилади. Содда, лақмаларни ҳимоя қилмайди. «Кимки уйланишга қодир бўлса уйлансин. Кимки қодир бўлмаса, ишратхоналарда ҳожатини чиқарсин. Касалхоналар эшиги бўлса, мамлакат фарзандлари бўлмиш камбағалларга берк, ким бўлишидан қатъий назар бойларга очик бўлиб қолди. Чунки бой қаерда хоҳласа ўша ерда, энг яхши шароитларда даволанади. Камбағалга бўлса умумий касалхоналар, улардаги сарсонлик, жаҳаннам азоби, зулуми кифоя қилади. Йирик касалхоналарга камбағални кириши, иблисни жаннатга киришига ўхшаб қолди. Бирор камбағал адашиб унга кириб қолса ундан ё қамокқа ёки жиннихонага қараб кетади.

Йўллардаги мусофирхоналар, меҳмонхоналар, ошхоналар ўрнига эндиликда истехкомларимиз (постлар) жойлашди. Улар мусофир йўловчига на овқат беради на бирор хизмат кўрсатади. Буни ўрнига ушбу истехкомлардан (постлардан) ўзларини давлат хизматчилари деб таништирадиган йўлтўсарлар отилиб чиқишади. «Кўриқдан ўтказиш» ниқоби остида мусофирни хорлайдилар ва устидаги кийим бошигача ечиб оладилар. «Текшириб қўйиш» ниқоби остида мусофирни сарсон қилиб, бошига шундай азобни солишадики у бечора «бу кунимдан ўлганим яхшийди» деб юборади.

Бу давлатчаларда аскар ўзининг ҳақиқий иши бўлган жанггоҳда, мардлар майдонида урушиш ўрнига хўжайинлар ва уларни думларининг хизматини қиладиган бўлиб қолди. Шу ишга мажбур қилиб давлатчалар

аскарни гарнизонида хорлайдиган бўлиб қолдилар. Ота-оналари қашшоқлиги учун очликдан қийналаётган бу йигитларни хорлайдиган бўлиб қолдилар.

Ҳокимларимиз хўлу курукни баробар еб ташлайдиган чигирткаларга ўхшаб қолдилар. Хилма-хил «солиқлар» ниқоби остида бирор нарсани қолдирмай шилиб кетадиган бўлиб қолдилар. Мусулмонлар мулкани худди оталаридан қолган меросни ишлатгандай кўнгиллари тусаганча ишлатадиган бўлиб қолдилар. Ҳокимлар куруклик, сув, ҳаво портларини эгаси бўлиб қолдилар. Наркотик моддалар ва захарлар контрабандаси билан шуғулланувчи шайкаларни бошлиғи бўлиб қолдилар. Биринчи миллиардерлар бизнинг ҳокимларимиз бўлиб қолди.

Илгари қандай эдик? Энди қандай бўлиб қолдик? Бундан ортиқ азизлик бормиди? Бундан ортиқ хорлик борми?

в) Ижтимоий жиҳат.

Биз узоқ замонлар бир давлатнинг бағрида яшадик. Бу давлатда эркак билан аёл ўртасидаги муносабатнинг асоси шундай эди: «Аёл ҳимоя қилиниши вожиб бўлган номусдир». «Аёллар эркакларнинг туғишганларидир». «Аёлга тўртта нарсаси учун уйланилади: молдунёси, насаби, жамоли, дини учун. Сен диндорини танлагин, барака топгур». «Бу дунё фойдаланадиган матолардир. Бу матоларнинг энг яхшиси солиҳа аёлдир». «Бир инсонни бошқа бир инсонга сажда қилишга буюришим мумкин бўлса эди. Аллоҳ эркакларга аёллари устидан кўп ҳақ ҳуқуқ бергани учун хотинларни эрларига сажда қилишга буюрган бўлардим». «Эрини рози қилиб ўлган хотин жаннатга киради». «Хотинларни яхшиликка буюринглар». «Мўмин мўминани ёмон кўрмайди. Уни бир хулқини ёқтирмаса бошқа бир хулқидан рози бўлади». «Кимнинг иккита хотини бўлиб, бирига мойил бўлса қиёмат кунини ёноғи оқиб келади». «Исломда маҳрсиз уйланиш йўқ». «Хотинларни баракалисидир — маҳри оз бўлганлари». «Кимнинг икки қизи бўлиб, уларни катта қилиб чиройли тарбияласа, улар дўзахдан унга парда бўладилар». «Ҳалоллар ичида Аллоҳ ёқтирмайдигани — талоқдир». «Қайси бир хотин эридан бекордан бекор талоқ сўраса унга жаннат ҳиди ҳаром бўлади».

Илгари эркакни аёлга бўлган муносабатини белгилаб берадиган шунақа қонунларимиз бор эди. Аёл эркакнинг туғишганидир. Аёл нафис вужудки, унга ниҳоятда латофат, меҳр ва муҳаббат билан муомала қилиш лозим. Эркак уйланаётганда унинг жамолига, молдунёсига, насабига эмас, балки динига, хулқига эътибор бериши зарур. Аёл ҳам ўз навбатида эркакни ҳурмат қилиши, итоат қилиши иззат-икром кўрсатиши зарур.

Илгари мана шундай гўзал муносабат бўлганди. Бугунга келиб эса, аёлга бўлган илгаригидек «асралиши вожиб бўлган номус», деган асосда

эмас, балки лаззатланиш предмети деган асосга қурилиб қолди. Кийим-кечак кўрғазмаларига, гўзаллик салонларига, модалар уйига, самолёт ва автобусларга ташлаб қўйилгани бунинг ёрқин далилидир. У худди мижозларнинг жалб қилиш учун ташланган хўракка ўхшаб қолди. У худди сигаретнинг қолдиғи каби улоқтирилиб, пошналар билан эзгиладиган, янгилигида ардоқланиб, эскиргач ташлаб юбориладиган нарсага ўхшаб қолди.

Давлатчалар тузиб берган бузукликка, фоҳишалikka, хиёнатга ўргатувчи янги қонунлардан кейин, аёл — нафис муомала қилинадиган нозик вужуд бўлмай қолди. Балки улар — Худонинг раҳми келганидан ташқарилари — оғир атлетикачилар бўлиб қолишди. Жаннат — оналар оёғи остида бўлмай қолди. Балки оналар ва уларнинг қадамлари (айримларидан ташқари) Шайтоннинг қадамлари остида, қариялар уйида бўлиб қолдилар. Талок — ёқтирилмайдиган иш бўлмай қолди. Модомики давлат бунинг орқасидан кўплаб бойлик йиғар экан. у оддий суюкли ишга айланди. Оила алоқаларини бузилиб кетганлигини гапиришга эҳтиёж йўқ.

Шундай ижтимоий касалликдан ортиқ касаллик борми? Ҳозирги тубанликдан ортиқ тубанлик борми? Ҳозир биздаги бу бениҳоят мусибат, бузуклик, жамиятимиз бошдан кечираётган хароблик ва парчаланишни сезмайдиган бирор ақл-хушли инсон бормикан?

г) Таълим низоми.

Илгари умматлар, миллатлар ичида илм-фанда, таълим-тарбияда, кашфиёт-ихтироларда, университетларда энг ривожланган уммат эдик. Бизнинг университетларимиз дунёнинг ҳамма бурчакларидаги илм истаганларнинг қибласи, олим-муфаккирларнинг кўз тиккан жойлари эди. Қуртоба, Ашибилия, Қоҳира, Бағдод, Зайтуна университетлари чиқарган олим-муфаккирлар ўз умматларига нутилмаб яхшилиқни қолдириб кетдилар.

Илгари шундай давлатнинг паноҳида, шундай воқеликда фарзандларимиз динлари ва ақидаларини тиниқ тушуниб, ўша даврдаги маълум илм-фанларни кўпини пухта эгаллаб таълим босқичини қисқа муддатда тугаллар эдилар. Илгари талабага таълим олиши мобайнидаги барча харажатларини Давлат таъминларди. Таълим олиш барчага мажбурий ва бепул эди. Таълим программасининг асоси Ислом ақидаси эди. Ҳаёт майдонида керак бўладиган билимларни эгаллаш ҳар бир муслим ва муслимага фарз бўлиб, бунинг ҳаммага таъминлаш давлатга фарз эди.

Илгари Ислом давлати ва мусулмонлар илмий тараққиёт чўққисига етдиларки, унинг (масалан ибн Хайсам, Ҳасан Басрийни математика фанларида, ибн Сино ва Розийни медицинада) қолдирган излари ҳамон

жаҳоннинг илмий жиҳатдан ривожланган илм даргоҳларида кўзга яққол намоён бўлаяпти.

Шундай даражадан сўнг биз тубанликка тушиб кетдик. Эндиликда биз оламга илм-фан жиҳатидан боқимондамиз. Бошқа давлатлар дастурхонини сарқитлари билан кифояланамиз. Улар бизга ташлаётган ўзларига керак бўлмай қолган ёки ундан зерикшган ёки замон талабига жавоб бермай қўйган кераксиз чиқиндилар билан озиқланамиз. Ўзимиз ёки Ислом хоҳлагандек эмас, балки мустамлакачи кофир ва унинг думлари хоҳлагандек дарс оладиган бўлиб қолдик. Таълим программасини бизга Ислом белгилаб бериши ўрнига кофирлар ва кофирларнинг буйруқлари, кўрсатмалари бўйича иш юритадиган таълим вазирлигидаги комитетлар белгилайдиган бўлиб қолди. Эндиликда ақидамиз, одатлар ва анъаналаримизга зид нарсаларни ўрганадиган бўлиб қолдик. Энди ўқувчиларимиз, студентларимиз Холид, Салоҳиддин, Торик ибн Зиёддан кўра Наполеон, Гитлерни яхши биладилар. Мисъаб, Абу Зар, Билолдан кўра Тарафулта, Демис Руссосни яхши танишади.

Бундан ортиқ тубанлик борми?

Бундан баттар тойилиш бўладими?

Суд низоми

Биз узоқ давр инсоннинг обрў-эътибори, инсонийлигини муҳофаза қиладиган давлат паноҳида ҳаётдан лаззатланиб яшадик. Бу давлатда граждандар ўртасида ажратиш бўлмагани учун қонун олдида барча баробар эди. «Фақат суд ҳукми билангина киши жазоланади». «Муслимдаги асос унинг бегуноҳлигидир». «Бирор кишини азоблаш мутлақо мумкин эмас. Ҳар қандай гражданди давлатнинг бирор ҳокими ёки хизматчиси устидан қилган шикоятини мазолим қозийси кўриб чиқади». «Қозининг шартлари — одиллик, поклик, фақиҳлик, теран тушунишлик». Кечиришда қозини минг марта адашгани жазолашда бир марта адашганидан яхшироқ». «Агар олдинга жанжаллашиб икки киши келса, улардан бирини бир кўзи уриб чиқарилган бўлса, то иккинчисини иккала кўзи уриб чиқарилган ҳолда келмагунча ҳукм чиқарма». «Халифа ҳам қозини олдида судлашувчи билан баробар ўтиради». «Сизлардан олдинги қавмлар халок бўлиб кетдилар. Чунки уларда заиф киши ўғрилиқ қилса қўлини кесардилар, обрўли одам ўғрилиқ қилса қўйиб юборардилар», «Аллоҳга қасамки, Муҳаммаднинг қизи Фотима ўғрилиқ қилганда эди, Муҳаммад албатта унинг қўлини кесарди».

Давлатимиз шунақа эди. Суд воқелиги шундай эди. Шу туфайли ҳаётда хотиржам, тин-чомон яшардик. Чунки бегуноҳ, бекордан-бекор, курук туҳмат билан жазоламмаслигини биларди. Халифа ҳам, ҳар бир гражданд ҳам бир хил мавқеда эдилар. Мисол учун, Умар ибн Хаттоб нинг

олдига жанжаллашиб имом Али ибн Абу Толиб бир яхудий билан келади. Қози Умар яхудийга исми билан Алига эса куняси билан (яъни Абу Ҳасан деб) мурожаат қилганда, Алини аччиғи чиқади, Яна бир мисол, Амр ибн Оснинг ўғли бир қибтий билан мусобақа ўйнаганда қибтий ўзиб кетади. Амрнинг ўғли бундан ғазабланиб қибтийни уради. У эса бориб Умар ибн Хаттоб га (Халифага) шикоят қилади, Умар қибтийга Амрнинг ўғлини уришга, шу билан қасос олишга буюради. Бу каби юзлаб мисоллар бу Давлатдаги биз фойдаланган суднинг юксаклигига, кўркамлигига далил бўлади.

Илгари қандай эдик?

Энди қандай бўлиб қолдик?

Бугунга келиб давлатчалар ҳукмронлиги жаҳаннамига тушиб қолдик. «Ҳар бир киши айбдор». Бегуноҳ одам, то бегуноҳлиги исботлангунча жиноятчидир. Бегуноҳлиги исботлангунча қамчилар, дарралар, таёқлар, зиндонларнинг захи, қамокнинг увода кийимлари унинг гўшти ва қонини еб тугатган бўлади. Умрининг қанча йиллари зое кетган бўлади. Энди яшашга арзиғулик умри ҳам қолмаган бўлади. Чунки вақт ўтиб кетиб бўлади. Бу давлатчаларнинг исталган қамоғига назар солиш юзлаб, минглаб жабру ситам, зулм ва жиноятчиликни очик-ойдин кўрсатиб беради.

Агар инсонлар жиноят қилсалар ёки (бу давлатчаларнинг назаридаги) «тўғри йўлдан» озсалар улар устидан ҳукми суд чиқармайдиган бўлиб қолди. Балки олдиндан тайёрлаб қўйилган ҳукмларни судялар оладиган бўлиб қолдилар.

Мана энди ишлар ойдинлашди, узр сўровчига бирор узр, бепарвога бирор хужжат қолмади. Чунки юз берган ҳолат қарни эшитадиган, кўрни кўрадиган қилиб қўйишга етади. Шуларнинг ҳаммасидан кейин бу бузукликни ўзгартириш учун ҳаракат қилишимиз муқаррар ишга айланмадимми?

Эй уммат, хусусан ёшлар!

Қора воқелигимиз тобора ёмонлашиб бораёпти. Вақт ўтмасдан ўзимизга келиб олмасак тез орада пушаймон бўлиб, бармоғимизни тишлаб қоламиз. Унда кеч бўлади.

Бугунги кунда биз икки тоифани биримиз. Кўпчиликни ташкил этадиган биринчи тоифа қулоқларигача бахтсизлик ва кулфатга ботиб кетганлар. Озчиликни ташкил этган иккинчи тоифа эса ушбу бахтсизлик ва кулфат сари бормоқда. Биринчи тоифа ўз илдизлари қуриб кетишидан олдин бу хатарни йўқотишга, унинг илдизларини қуритишга ҳаракат қиладиларми? ёки аҳмоқ туяқушнинг қилиғини қилиб бошларини кумга тикиб шу лақмаларга тутум билан уларни кутиб турган қоронғу қисматдан қутилиб қолдик деб ўйлайдиларми? Олдингиларга етган бало уларнинг

хам бошларига тушишидан олдин иккинчи тоифа ҳаракатга келадиларми? Ёки улар воқеликка назар солишда ва уни тушунишда ривоятдаги танбалларга ўхшайдиларми? Айтишларича: «Зинанинг пастки қисмидагиларки ёнғин ўз домига тортаётган пайтда юқори қисмда ўтирган танбаллар гўё ўзларига ёниш навбати келишини кутгандай тентакликка тўлган кўзлари билан пастдагиларга қараб ўтиришарди». Ёки улар «кеча оқ буқани емини, бугун эса қора буқани емини едим» дейдиган қизил буқадек бўлиб оладиларми?

Аллоҳга қасамки, иш ниҳоятда жиддий. Ё ҳаммамиз бор кучимиз билан бизни ўраб олган балога қарши курашамиз. Чунки “Икки қўл биргаликда бигизлар устидан ғалаба қозонади», ”Икки чавандоз биргаликда. Малтада динни ҳукмрон қилишга қодир». Ёки йўқ бўлиб кетишдаги навбатимизни кутамиз ва ўлимга маҳкум бўлишга рози бўламиз. Шу билан барча нарсдан маҳрум бўламиз.

Эй йигитлар! Ўлим албатта ҳақ. Кимки қилич билан ўлмаса, бошқа нарса билан ўлади. Ўлим ҳолатлари кўп, аммо ўлим битта. Арзимас иш йўлидаги ўлим асло буюк иш йўлидаги ўлимга тенг келолмайди.

Мана шу — бизнинг муаммо. Бизнинг муаммо — умматни тушиб қолган бу ифлос ботқоқликдан улуғлик, хотиржамлик, бахт-саодат чўққисига олиб чиқиш. Умматни унга лойиқ, табиий ўрни бўлган дунё чўққисини қайтадан эгаллаштириш.

Энди шунга ҳаракат қиламизми?

Ғалаба қозонамизми?

Бунга қандай эришамиз?

Мақсадимиз—бузуқ воқеликни соғлом воқеликка ўзгартириш.. Умматни тубанликдан чўққига олиб чиқиб, юксак ўрнига қайтариш.

Буларнинг барчаси уйғониш учун ўзгартириш қилиш билан амалга ошади.

Буни йўли қандай? Худо хоҳласа бу кейинги фаслларда баён қилинади.

3 фасл

Ўзгартиришдаги хато фикрлар ва изланишлар

Бу умматнинг фикрий табиблари бўлмиш муфаккирлар умматга бир қанча чораларни қўллаб кўрдилар. Бироқ улар умматни тараққиёт қарвонига қўшилиб олишига йўл бермаётган, уни ҳалокатга етаклаб кетаётган касалликдан фориғ эта олмадилар. Биз яшаётган ҳозирги қора аччиқ воқелик уларнинг муваффақиятсизликларига далилдир.

Ушбу табибларнинг муваффақиятсизлигини асосий омилларнинг диққат билан текшириб чиқсак, улар иккита асосий омилдан бири эканлигини кўрамиз. Биринчиси, улар касалликни тўғри аниқлай олмаганлар ва ўз навбатида керакли дорини бера олмаганлар. Иккинчиси,

улар касалликни тўғри аниқлашган ва уни дорисини ҳам билишган. Лекин касалга — умматга — дорини тўғри тарзда ва зарур миқдорда бера олмаганлар. Касалга дорини оғзидан бериш ўрнига орқасидан беришган. Ҳар куни дорини уч мартадан бериш ўрнига ё бир марта ёки ўн марта беришган.

Шунинг учун зарур дорини, тўғри муолажани ахтариш керак. Умматга бу муолажани белгилашдан олдин унга тўлиқ ишонч ҳосил қилиш зарур. Бу муолажани умматга билдиришдан олдин у тажрибада синалган, муваффақияти исботланган бўлиши зарур. Чунки бу бечора уммат устида қўлланилган тажрибаларни кўплигидан янгидан тажриба ўтказишга, игна санчишга ярайдиган бирор томири, бўғини, бўш жойи қолмаган. Бу уммат керагидан ортиқ азоб-уқубот тортди. Бу эса шу муолажадан бошқа муолажа йўқ эканлигига далил бўлувчи қатъий йўллар билан фойда бериши исботланмаган ҳар қандай муолажани рад этишга умматни ҳақли қилиб қўйди.

Шундан келиб чиқиб тўғрилиги аниқ муолажани баён қилишдан олдин тажриба қилиниб, яроқсизлиги исботланган баъзи муолажаларни умматга айтиб ўтишни лозим кўрдик. Баъзилар ушбу муолажаларни яроқсизлигига, нотўғрилигига қарамай ҳамон уларга даъват қилишяпти,

Уларнинг энг муҳимлари: 1 — Иқтисод орқали уйғониш.

Баъзи инсонлар ўйлашдики баъзилар эса ҳамон ўйлашяпдики бошимиздан кечираётган тубанлик ва орқада қолишнинг сабаби — иқтисодий қоқоқликда, шу жумладан бойликнинг камлиги, миллий ва хусусий даромаднинг пастлиги, иқтисодий манбаларни етишмаслиги, саноат маҳсулотларини етарли эмаслигида ва ҳоказо. Улар айтдиларки: иқтисодий ривожланишни вужудга келтириш учун ҳаракат қилиш уйғонишнинг асосидир. Бу фикрнинг яроқсизлиги шундаки:

а) Жаҳондаги биринчи давлат бўлган Америка иқтисод ёки шунга ўхшаш нарса асосида уйғонган эмас. Чунки у озодликка эришиб уйғонгунга қадар Англияни мустамлакаси эди. Британия уни бойликлари ва имкониятларини эксплуатация қилар эди. У уйғонгунга қадар аҳвол шундай давом этди Уйғонгандан сўнг, бир неча йиллар ўтиши биланок унинг иқтисодий, саноат ва ҳарбий ривожланиши кўрина бошлади ва ҳоказо...

Мана у иқтисоди заиф бўла туриб қандай уйғонди?

б) Чор Россияси иқтисоди заиф давлатлардан эди. Ҳукмрон бўлиб турган подшоҳлик низоми ўзгаргунга қадар аҳвол шундайлигича қолди. Янги система (яъни социалистик) ҳокимият тепасига келиб, кўп йиллар ўтгач унинг иқтисодий ривожланиши кўзга яққол ташланди.

Мана у иқтисоди қоқоқ бўла туриб қандай уйғонди

в) Агар бойлик ва қашшоқлик, миллий ва хусусий даромад миқдори иқтисодий тараққиёт ўлчовлари бўлса, у ҳолда Форс кўрфази давлатлари, Саудия каби араб давлатлари баъзи уйғонган давлатлардан кўра ривожланган бўлиши керак эдику? Нимага Европа давлатлари уйғонгану, бу араб давлатлари уйғонмаган?

Оқоридаги фикрлардек «иқтисод уйғонишга асос бўлишга ярайди» деган фикрни яроқсизлиги маълум бўлади. Иқтисодий ривожланиш уйғонишнинг бир аломати, унинг бир натижаси эканлигини англаш зарур. Иқтисодий ривожланиш уйғониш самараси бўлиши керак. Акс ҳолда бундай ривожланиш қашшоқликни, очлик, яланғочликни яшириб турган, қарзга олинган кийим бўлиб қолади. Мустаҳкам илдизлари бўлсагина иқтисодий ривожланиш бўлади. Акс ҳолда шаҳарликни кийимини кийиб олган қишлоқига ўхшайди. У кўринишда шаҳарликка ўхшайди, бироқ биринчи хатти-ҳаракатидан қишлоқилиги билиниб қолади, қалбаки никоби йиртилади. Иқтисодий ривожланиш ҳам шунга ўхшайди... Мабодо буюк давлатлар араб нефти нархини тушириб юборсалар ёки қандайдир йўллар билан уни олмасликни иложини қилсалар, унда нима бўлади? Унда иқтисодий ривожланиш кўринишларини яширишга тўғри келади. Чунки у мустаҳкам асосга қурилган.

2 — Таълим бериш ва илмфанни ривожлантириш ёрдамида уйғониш.

Бундай фикрдаги инсонлар “яққол кўриниб турган қоқоқлигимизнинг сабабини саводсизликни кенг тарқалганлигида, зиёлиларни камлигида, институтларни етишмаслигида ва илм-фанни омма орасига ёйилмаганлигида” деб биладилар. Шунинг учун «илм уйғонишнинг асоси», «Ғарбнинг уйғонишига илмлар сабаб бўлди» каби ибораларни кўп тақорладилар. Аслида эса бу фикр яроқсиз, бузук фикрdir.

Яроқсизлиги шундаки:

а) Агар биздаги зиёлилар сони билан уйғонган давлатларни қўлидаги зиёлилар сонини таққосласак, биздаги айниқса, Ливан, Иордания, Кувайтдаги зиёлиларнинг сони уйғонган шарқий ва ғарбий Европа давлатларидаги зиёлилар сонидан кўп,

б) Ислом умматини илмий тараққиёт чўққисига етаклаган араб халқи, зиёлимиди? Ёки илмий тараққиёт Ислом уммати уйғонгандан сўнг юз бердимиди? Америка ва Россияда уйғонишларидан олдин илмий тараққиёт бормиди? Ёки бу давлатларнинг уйғониши илмий тараққиётни пайдо қилдимиди? Жавоб аниқ... Зиёлилари кўп умматларни ҳаммаси уйғонган уммат бўлмайди. Буни тескариси ҳам тўғри эмас. Акс ҳолда кўп давлатларимиз уйғонган, кўп уйғонган давлатлар қоқоқ, уйғонмаган бўлар эдилар. Демак, илм-фан ривожланишига уйғониш сабаб бўлади. Асло акси эмас.

3 — Ахлоқ ёрдамида уйғониш.

Бу фикрдаги инсонлар ўйлашадикки: шахслар ахлоқи юксалиши билан уммат уйғонади ва бу ахлоқни тубанлашиши билан уммат тубанлашади, Бу фикрларини Шарҳи каби шоирларнинг шерларидаги байтлар билан қувватладилар.

Умматлар ахлоқлари бор экан умматдир,

Ахлоқлари йўқолса улар ҳам йўқолур ёки: Ишларинг ўнглиниш манбаси — ахлоқ,

Нафсни ахлоқ билан ўнгла, бўл хуш ахлоқ. ёки: Ахлоқлари хароб эл Обод бўлмас асло бил. Шунингдек фикрларини Қуръони Каримдаги ушбу

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

- „Албатта сиз улуг Хулқ устидадирсиз“

[68:4]

оятти билан ёки Росулulloҳ ﷺнинг ушбу «**Мен улуг хулқларни камолига етказиш учун юборилдим**», деган ҳадислари билан ҳам қувватлайдилар.

Уларнинг бу раъйларини яроқсизлиги шундаки: Баҳс шахсларни қандай уйғотиш ҳақида эмас, балки уммат ва жамиятни қандай уйғотиш ҳақида кетаяпти. Шу туфайли жамият воқелигини ва уни ўзгартиришга ҳаракат қилишни яхшилаб тушуниш зарур. Фаразан ахлоқ шахсларни ўзгартирса ҳам, шахсларни ўзгариши жамиятни ўзгаришга олиб бормайди. Чунки жамият шахсларни ёлғиз ўзидан ташкил топмайди. Балки у шахслар ва шахслар ўртасидаги алоқалар ҳамда бу алоқаларни назорат қилувчи низомдан ташкил топади. Бу низом муайян алоқаларга руҳсат бериб, бошқа навдаги алоқаларни тақиқлайди. Шунинг учун уйғониш ва ўзгартириш пайдо бўлиши учун баҳс жамиятни ёппасига, шу жумладан шахсларни қандай ўзгартиришга қаратилган бўлиши, фақат шахсларга қаратилмаслиги лозим. Маълум бир хулқни қабул қилишга, уни маҳкам ушлашга шахсни ундаётган нарса хулқнинг ўзи эмас, балки хулқдан бошқа омиллардир. Масалан, инсон ростгўйликда ўзи фойда кўргани учун ёки ота-онаси ростгўйликка ўргатгани учун ёки одамлар ростгўй инсонни ҳурмат қилишгани учун ростгўйликни маҳкам ушлайди ва ҳоказо. Шундан кўриниб турибдики, агар биз инсонларни бирор хулқ билан хулқланишларини хоҳласак, шу хулқни келтириб чиқараётган асосга даъват қилишимиз зарур. Чунки ўша асос инсонга барча тасарруфларни шу жумладан ахлоқни ҳам белгилаб беради.

в) Бошқа нарсаларга нисбатан ахлоқнинг муҳим эмаслигига энг ёрқин далил шуки, Қуръони Карим ахлоқ ҳақида ушбу оятдан:

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

бошқа ҳеч қаерда гапирмаган.

Бундан ташқари фақиҳ мусулмонлар ҳар бир ҳукмга (қонунга) алоҳида-алоҳида боб қилган бўлсаларда, ўз китобларида ахлоқ учун алоҳида бир боб қилишмаган.

г) Агар уйғонган умматлар ва уларнинг ахлоқларини қоқоқ умматлар ва уларнинг ахлоқларига солиштириб кўрилса, қоқоқ умматлар хусусан мусулмонларни энг ахлоқли инсонлар эканлигини кўраимиз. Шундай бўлсада улар қоқоқдирлар.

д) Ўтган йиллар мобайнида ахлоқ ҳақида чиқарилган миллионлаб китоблар, нашрлар, ўқилган маърузалар, ўтказилган йиғилишлар нима фойда берди? Воқелигимизни озгина бўлсада ўзгартирдимми?

Юқоридаги гаплардан уйғонишга асос сифатида ахлоққа қилинаётган давватнинг яроқсизлиги намоен бўлади. Бироқ шунга эътибор бериш керакки, «Ахлоқ уйғониш учун асос бўлишга ярамайди» деган гапимиз ахлоқни инкор этамиз дегани эмас. Балки унинг маъноси инсонга чиройли хулқ зарур бўлсада, у асос бўла олмайди.

4,— Ҳарбий соҳани ривожлантириш ва қуролланиш ёрдамида уйғониш.

Баъзи зиёли инсонларнинг фикрича; қоқоқлигимизнинг сабаби ҳарбий қувватга ва кучли қуролларга эга эмаслигимизда... шундан келиб чиқиб ўйладиларки, қурол-яроқ ва куч-қувват етарли бўлсагина уйғонишимиз амалга ошади... ва ҳоказо.

Аслини олганда бу фикр энг яроқсиз фикрдир. Буни сабаби оддий ва равшан. Биз ҳақиқатни олганда қурол-яроққа муҳтож эмасмиз. Балки араб давлатларининг аслаҳахоналарида ғамлаб қўйилган қурол-яроқлар уйғонган давлатларнинг кўпида йиғилган қуроллар миқдоридан анча ортиқдир. Бироқ бизнинг қуролларимиз Исроил ёки унга ўхшаганларнинг ҳужуми пайтида кўринмайди. Балки бахтсизларнинг урушларида кўринади.

Шу туфайли уйғонмаган давлатларнинг қўлларидаги қўроллар бола ёки жинни кўлидаги қуролга ўхшаб йўналтирилиши лозим томонга йўналтирилмайди. Масалан, жинни бирор нишонни мўлжалламай дуч келган томонга отади. Оқибатида ўзини ёки ака-укасини отиб қўяди.

Шундан хулоса қилиб бундай носоғлом фикрдагиларга айтамызки: қуролланиш асло уйғонишга олиб бормади. Уйғонишни пайдо бўлишга уни алоқаси йўқ. Тўғри, уйғонган давлатлар қурол-яроқларга эгадирлар. Уммат учун бу жуда зарур. Бироқ қуролланиш уйғонишдан келиб чиққан ва ундан кейин бўлиши лозим. «Ўзи етиштирмаган нарсани ейдиган, ўзи тикмаган кийимни киядиган халқни ҳолига вой бўлсин.

УЙҒОНИШ учун асос сифатида таклиф қилинган ва қилинаётган ечимлар, фикрларга мисоллар келтирдик. Бундай навдаги барча таклифларни яроқсизлиги шундоқ билиниб қолди. Лекин шу нарса эсимиздан чиқмаслиги керакки: уйғониш учун асос сифатида бу ечимларни яроқсизлиги ҳақидаги гапимиз уларни рад этиш дегани эмас. Балки асос сифатида рад этиш дегани. Ахлоқ, иқтисод, таълим. Қурол-яроқ ва бундан бошқа нарсалар умматга ниҳоятда зарур. Улар етарли даражадами? йўқ. Албатта. Масалан; Қурол-яроқ учун харажат қилишимиз керак. Лекин уйғонгандан кейин, асло олдин эмас.

Уйғонишнинг асоси бўла оладиган ва уйғонишга эришиш учун керак бўладиган тўғри ечим ва соғлом фикрга киришишдан олдин таклиф қилинган фикрлардан хато, камчиликларни асосий сабабларини қисқача хулоса қилишимиз керак.

Улар куйидагилар:

1 — Таклиф қилинган ечимларнинг муаллифлари бўлган муфаккирлар умматнинг тубанлашишига олиб борган сабабни чуқур ўрганмадилар. Балки юзаки назар ташлаш билан кифояландилар. Буни оқибатида илдизга, асосга эмас, балки ташқи кўринишга тааллуқли муолажаларни ишлаб чиқдилар. Касаллик вирусини йўқотишга эмас, балки унинг ташқи аломатларини йўқотишга ярайдиган чора тадбирларни туздилар. Бу ишда худди иситмани муз парчасини қўйиш билан даволаётган, касалнинг ҳарорати пасайиши билан касаллик тугади деб ўйлаётган табибга ўхшадилар. Ёки чечак билан оғриган бемордаги чечак вирусларини йўқотиш ўрнига бадандаги тошмаларни даволаётган табибга ўхшаб қолдилар. Ёки катталар оламига кириш учун катта бўлиб қолишни истаб, онасига «акамни кийимини кийгизиб қўйинг» деяётган ёш болага ўхшаб қолдилар ва ҳоказо. Ёки шаҳарлик бўлишни орзу қилиб, шаҳарлик кийимини кийиб олиб, «шу билан иш битди» деб ўйлаётган қишлоқини қилиғини қилдилар. Бу ишларни қилаётганда буларнинг ҳаммасини асосий сабабларга асло алоқаси йўқлигини, балки фақат ташқи кўринишлардаги изланишлар эканлигини унутиб қолдирдилар.

Аслида мақсадга эришиш учун чуқур изланишлари, чуқур назар ташлашлари керак эди.

Бу мутафаккирларнинг изланишлари уйғонишдан кўзда тутилмаган ишларга қаратилган эди, Чунки баҳс мавзуси ҳарбий ёки иқтисодий ёки сиёсий жиҳатдан қандай ривожланишимиз ҳақида эмас эди. Балки баҳс мавзуси «Инсон қандай уйғонади? Ўзининг иқтисодий, ҳарбий ва миллий бойлигидан фойдаланиш имкониятига эга бўлиши учун ва ўтган асрларда бўлгани каби оламга етакчилик қилиши учун уммат қандай уйғонади?» эди.

Иктисод, курол-ярок, ахлоқ ҳақида баҳс юритиш эса зарур бўлмаган мавзу ҳақида баҳс юритиш ҳисобланади.

Умматни уйғонишига кафил бўладиган йўл Ҳақида фикрлашда юқоридаги мулоҳазаларга эътибор бериш зарур. Шундан келиб чиқиб умматни уйғониш учун инсон воқелигини тушуниб етиш, уни тўлиқ билиш, уммат ва жамият воқелигини тушуниб етиш зарурлигини билиб оламиз.

Бундан бошқа ишларга эътибор бериш вақтни, мол дунёни, ҳаракатларни зое кетишидир. Шу сабабли кейинги фасл инсон воқелиги ва уни яхши ҳолатга қандай ўзгартириш ҳақида бўлади.

4 фасл

Инсонни уйғотиш учун уни қандай ўзгартирамиз?

Уйғонишдан мақсад умматни юксалтириш, тушиб қолган тубанлигидан олиб чиқиш. Уммат, умумий қилиб олганда инсонлар ва уларни бир-бирига боғлаб турган алоқалардан ташкил топгани учун инсон воқелиги, унинг алоқалари ва буларнинг ҳаммасига таъсир кўрсатувчи омилларни билиш зарур. Буларни билиш инсон ва унинг алоқаларини юксалтириш учун керак. Чунки инсон ва унинг алоқаларини юксалиши бугун уммат оёққа туришига, тикланишига олиб боради.

Инсон воқелигини юксаклиги ёки тубанлиги жиҳатидан диққат билан текшириб кўрсак, буни унинг ташки кўриниши ёки бўйи-басти эмас, балки яшаш тарзи (унинг хатти-ҳаракатлари) кўрсатаётганини кўрамиз. Масалан, фалончи ажойиб, яхши одам деб гапираётганимизда унинг яшаш тарзи чиройли яшаш тарзи эканлигини кўзда тутамиз. Гарчи биз чиройли яшаш тарзи кўринишлари ва қоидаларини белгилашда турли хил фикрда бўлсак ҳам, айнан шу яшаш тарзи инсоннинг юксак ёки тубанлигини белгилаб бериши тўғрисида фикримиз бир хил.

Агар инсоннинг яшаш тарзини ўзгартиришни хоҳласак, аввало унинг тушунчаларини ўзгартиришимиз керак. Чунки инсоннинг тушунчалари бошқа шахсларга ва нарсаларга қандай муносабатда бўлишни белгилаб беради. Тушунчадан мурод инсондаги воқеликка қопланувчи фикрлардир. Буни шундай изоҳлаймиз: яшаш тарзи бу - узвий эҳтиёжлар ва ғаризалардан иборат ҳаётий кучларини қондириш учун бажарадиган ишлардир. (Бу ҳақида кейин батафсил гапланамиз). Бу масалада инсон билан ҳайвон тенгдир. Иккиси ҳам ўз ҳаётий кучларини қондириш учун ҳаракат қилади. Бироқ инсонни узвий ва ғаризаларини қондириши ҳайвонникидан фарқ қилади. Масалан, ҳайвон овқат каби тана аъзоси эҳтиёжини қондиришни истаса, қандай ҳолатда бўлса ҳам бу эҳтиёжни қондиришга киришади, Чунки ҳайвонни фақат қондириш қизиктиради. Масалан, эшак емга бўлган эҳтиёжини очликка барҳам берадиган, ейишга яроқли дуч

келган биринчи нарсани иккиланмай ямлайди. Куриган баргларми, чириётган майсаларми, ачиган ювиндиларми барчасини еяверади. Жинсий майли кўзгаб қолса, ҳеч нарсага қарамай дуч келган жинсига сакрайди. Унга муҳими хошишни қондириш. Қандай қондиришга, натижасига эътибор бермайди. Бунинг аксича, ақлли инсон узвий эҳтиёжларини ёки ғаризаларини муайян тартибда, муайян кўринишда қондиради. Оч қолса дуч келган нарсани емайди. Балки ўзи ёқтирадиган овқатни ахтаради ва уни ҳаммага маълум йўл билан топишга ҳаракат қилади. Бу эҳтиёжни қондиришга мос шароитни тайёрлашга уринади. Шунингдек жинсий майли кўзгаса бу эҳтиёжни уйланмаган бўлса уйланиш орқали ёки хотини билан қондиради. Мабодо бегона аёл билан қондирганда ҳам, бу ишни маълум бир шароитларда қилади. Инсон юксалгани сари узвий эҳтиёжлари ва ғаризаларини қондириш кўринишлари ҳам юксалади. Тубанлашган сари эҳтиёжларини қондириш кайфияти ҳайвонниқига яқинлашиб қолиб инсонийликдан кўра ҳайвонийликка яқин бўлиб қолади.

Эҳтиёжни қондиришда инсонни ҳайвондан фарқ қилишига сабаб инсонда боғлашга, фикрлашга, нарсаларга ҳукм чиқаришга қодир мия мавжуд. Ҳайвоннинг мияси боғлашга қодир эмаслиги учун у фикрлай олмайди.

Демак, инсон ўз ҳаётий кучларини қондиришга ҳаракат қилиш мобайнидаги яшаш тарзини қандай бўлишини фикр белгилаб беради. Шундан келиб чиқадикки, инсон нотўғри тарзда ҳаёт кечириётган бўлса, унинг миясида шундай хато яшашга ундаётган фикр бор. Буни янада ойдинлаштириш учун инсонни автомобилга ўхшатиш мумкин. Автомобил юриши учун мотор, мотор ҳаракатланиши учун ёнилғи керак. Шунга ўхшаб ақл инсонга қандай ҳаёт кечиришни, яъни эҳтиёжларини қандай қондиришни белгилаб беради. Ишга тушиши учун моторга ёнилғи керак бўлгани каби ақлга ҳам фикр зарур. Шунга биноан бирор инсоннинг тубан яшаш тарзини юксак яшаш тарзига ўзгартирмоқчи бўлсак, бу яшаш тарзи ортида яширинган фикрни билишимиз керак. Масалан, бирор инсонни ароқ ичиш одатини ташлашини хоҳласак, бу ярамас қилиққа ундаётган фикрни нималигини билишимиз керак. Эҳтимол бу фикр — ароқ ичиш — эркаклик аломати ёки замонавийлик белгиси деган гумонидир. Бундай ҳолатда бундай фикрни нотўғрилигига уни ишонтиришимиз керак, Агар ишонтира олсак, ҳаётини бир қисмини ўзгартирган бўламиз, Бироқ бунга ўхшаш ўзгартиришлар уйғониш учун қилинадиган ўзгартириш эмас. Балки талаб қилинаётган ўзгартириш пухта, мустаҳкам ва доимий ўзгартиришдир. Чунки илгари айтиб ўтганимиздек, уйғониш учун қилинадиган ўзгартириш қийин, машаққатли, хавф-хатарга тўла ишдир.

Демак, ўзгартириш кучли ҳамда кўзланган мақсад даражасида бўлишидир. Аммо ўзгартириш—юқоридаги мисол каби— кучсиз ёки

вактинчалик бўлса, у тезда ниҳоясига етади, ёки ишлар тескари бўлиб кетади. Чунки юқорида зикр қилинган ароқ ичувчини бошқа бир инсон бизнинг фикримиздан кўра кучлироқ фикр билан ароқ ичиш биз айтгандай ёмон иш эмаслигига ишонтириши мумкин. Бунда ароқ ичувчи ўзининг ярамас қилиғига— ароқ ичишга—тезда қайтади. Баъзан илгаригидан кўра кўпроқ ича бошлайди ва ҳоказо... Шунинг учун фикрий бўронлар ва моддий қийинчиликлар тебрата олмайдиган, кучли, мустаҳкам ўзгартиришни амалга оширадиган йўлни ахтаришимиз зарур. Шундай ўзгартириш орқали ўзгарган инсон яхши томонга ўзгаришида давом этади.

Юқоридаги гаплардан бир ҳақиқатни билиб олдик, Яъни инсон воқелигини тубан ҳолатдан юксак ҳолатга ўзгартириш илм-фан ёки sanoat ёки ахлоқ орқали эмас, балки фикр ёрдамида амалга ошади. Мана шундан билдикки уйғониш фикрий юксалишдир.

Демак, умматни уйғотиш учун, унинг қалбига ўрнашиб олган бузуқ воқеликни ўзига ва бутун оламга хўжайин бўладиган, инсонлари хур, журъатли, ҳурматли бўладиган воқеликка ўзгартириш учун қилинадиган ҳаракат фикрий ўзгартириш асосида, фикрни ўзгартириш асосида бўлиши керак. Яна шунга эътибор бериш лозимки, бу ўзгартиришни кучли, мустаҳкам, самарали ва кўзланган ғояга олиб борувчи йўли, тариқати бўлиши зарур. Энди тўғри йўлни баён қилишдан олдин ўзгартиришни кўплаб услублари борлигини ҳам айтиб ўтишимиз зарур. Бироқ бу услубларнинг ҳаммаси уйғонишга олиб борувчи ўзгартириш қилиш учун ярамайди. Чунки улар вақтинчалик ўзгартиришга олибборади. Шунинг учун қисқакча бўлса ҳам уларни ва бузуқлик тарафларини баён қилишимиз зарур. Чунки бу услублар айрим пайтларда баъзи инсонларни алдаб қўяди. Оқибатда, бу услублар асло тўғри бўлмасада, баъзан инсонлар уларни мустаҳкам, тўғри йўллар деб ўйлашади. Шуни баён қилганимиздан сўнг асос ва программа сифатида олиш учун ўзгартиришнинг тўғри йўлини баён қиламиз.

5 фасл

Ўзгартиришнинг хато услублари

Маълумки, катта ўзгартириш талаб қилинаётган бўлса ва ўзгартиришдан кўзланган мақсад буюк бўлса бундай ўзгартиришни мустаҳкам, умри узоқ бўлишига эҳтиёж ҳам шунчалик катта бўлади.

Биз амалга оширишга интилаётган ўзгариш умматни ўзгартириш ва уни тубанликдан юксаклик чўққисига олиб чиқиш бўлгани учун бу ўзгартиришни қандай амалга оширишни жиддий, чуқур, яхшилаб ўрганишимиз зарур. Адашиш, муваффақиятсизлик жарлигига тушиб кетишдан эҳтиёт бўлиш керак. Шу сабабли ўзгартиришнинг баъзи муваффақиятсиз услубларини кўриб чиқамиз.

Ўзгартиришнинг муваффақиятсиз услубларини муҳимлари: 1. Моддий рағбатлантириш (мукофотлаш) услуби.

Бу инсонни ўзгариши ёки ўзгартириш жараёнига қўшилиши эвазига бирор моддий нарса бериш билан қизиқтириш услубидир. Бу услуб муваффақиятсиздир. Чунки унинг таъсири вақтинчалик бўлиб мукофот берилиши тугаши биланоқ бу инсон ўзгартиришни тўхтатади. Масалан, ота ўқувчи ўғлини тиришиб ўқиши ёки баъзи ёмон одатларини ташлаши учун ёки одоб-ахлоқли бўлиши учун мукофотлаб турса, бу ҳолда ўғли ўзгаради. Лекин унинг бу ўзгариши вақтинчалик бўлиб ўзгартиришга ундаётган омил йўқолиши билан у барҳам топади. Бу омил яъни мукофот ёки моддий рағбатлантириш табиийки доим ҳам бўлавермайди. Буни оқибатида олишга ўрганиб қолинган мукофот ёки моддий рағбатни олинмай қолинса, ундан маҳрум бўлинса иш тескарисига қараб кетади. Шунинг учун бундай услублардан четланиш керак. Чунки уни бир кунмас бир кун муваффақиятсизликка учраши аниқ.

2. Моддий ёки маънавий жазолаш услуби.

Бу «қамчи ва қанд» ёки «қизиқтириш ва қўрқитиш сиёсати» номи билан машҳур бўлган услубдир. Маълумки бу услуб инсон маслақларини (ишонч ҳосил қилган фикрларини) ва шу маслақларга асосланган яшаш тарзини ўзгартиришга мажбур қилиш учун маънавий ёки моддий зўравонликни ишга солишда гавдаланади. Бу услубнинг натижаси ҳам юқоридаги услуб каби вақтинчалик ва хатарлидир. Чунки бундай асосда ўзгартирилган шахс қамчи кўтарилиши билан ёки берилаётган моддий неъмат тугаши биланоқ дарҳол, кўпинча ёмонроқ суратда қайтади. Биз интилаётган мақсадга мувофиқ бўлмагани учун бу услубдан ҳам воз кечишимиз керак.

3. Мактаб услуби.

Бу услубни юқоридаги икки услубга кўра яроқсизлиги аниқ. Чунки талаба имтиҳон тугаши биланоқ ўқиган нарсасини эсдан чиқаради. Бунга сабаб: мадраса услуби «тушуниб олиш учун эмас, имтиҳонни яхши топшириш учун ўқиб-ўрган» дейдиган услубдир.

4. Барча турдаги оммавий ахборот воситалари услуби.

Оммавий ахборот воситалари маълум бир ўзгартиришга олиб борсада, бу ўзгартириш узоқ муддатда рўй беради. Шу туфайли биз кўзлаётган ўзгартириш учун ярамайди.

Бундай муваффақиятсиз услублар кўп бўлсада ўзгартиришга ҳаракат қилишда уларга таяниб қолишдан сақланиш учун айримларини мисол тариқасида келтирдим. Лекин уларнинг баъзиларидан кейинги фаслда баён қилинадиган энг тўғри йўлга ёрдамчи омил сифатида фойдаланиш мумкин.

6 фасл

Фикрий асос ва асосий муаммо

Инсонни ўзгартиришдан кўзланган гоյ уйғониш даражасида бўлиши учун бу ўзгартиришни самарали яъни мустаҳкам, кучли доимий бўлиши биргина йўл билан амалга ошади. Бу йўл шуки, ўзгартириш фикрий асосга ёки фикрий пойдеворга асосланиши керак. Ҳар қандай бино ҳам пухта, кучли пойдевори бўлсагина сабот билан тура олгани каби инсонга берилаётган фикрлар ҳам мустаҳкам, кучли фикрий асосга таянсагина унинг ақлида собит туради ва давом этади ва кўзланган таъсирини ўтказди. Акс ҳолда пойдеворсиз ёки кучсиз, бўш пойдеворга курилган уйга ўхшаб асослари кучли бўлмаган фикрлар ҳам беқарорлик, ларзага тушишга нишон бўлади. Бинонинг пойдевори кўзга кўринмагани каби, фикрий асос ҳам инсоннинг хаттиҳаракатлари, ишлари ортида яшириниб ётади, Шу сабабли ақли ўткир инсонларгина фикрий асосни била оладилар.

Фикрий асос тарқок, таъсирсиз ёки вақтинчалик таъсирга эга фикрларни инсоннинг яшаш тарзини ва ҳаётдаги хатти-ҳаракатларини мустаҳкам, тўғри, аломат ва йўналишлари аниқ шаклда белгилаб берувчи тушунчаларга айлантиради. Чунки инсонни ҳаётда қуруқ фикрлар эмас, балки инсон тўғри деб ишонган фикрлар—тушунчалар—бошқариб, йўналтириб туради.

Фикрлар билан тушунчалар ўртасидаги фарқни қуйидаги мисолда тиниқ билиб олиш мумкин. Бирор шахсга фалончи ҳурматли одам деб айтилса, бу хабар агар маъносини тушунмаса маъдумот. Агар маъносини тушунса фикр бўлиб қолади. Иккала ҳолатда ҳам бу хабар уни ҳурматли деб сифатланган инсонга ҳурмат билан муомала қилишга ундамайди. Муомалани чиройли бўлишида хабар бераётган шахсни ишончли бўлишини ўрни бор. Хабар манбаси қанчалар ишончли бўлса ҳурматли деб сифатланган шахсга шунча ҳурматда бўламир. Қачонки биз «ҳурматли» деб сифатланган шахс билан муомала қилиб уни ҳақиқатда шундай инсонлигини исботласак, унга берилган сифат тўғрилигига ишонч ҳосил қиламир.

Демак, фикрларни яшаш тарзига таъсир кўрсатадиган тушунчаларга айлантириш зарур. Чунки яшаш тарзи инсонни «иймон келтирган ва солиҳ амаллар қиладиган зотлар» деган фикрга ишонч ҳосил қилганини билдиради. Фикр воқеликка қопланган яъни воқелик унинг тўғрилигини исботлаган бўлиши зарур. Лекин, табиийки ҳамма фикрни ҳам воқеликка қоплаш имкониятимиз йўқ. Чунки ҳар бир инсон ҳам ҳамма фикрларни воқелигини билиши мумкин эмас. Кўпинча баъзи фикрларни воқелигини ҳис этиб бўлмайди. Ҳар бир фикрни воқелиги кўз ўнгида гавдаланмайди. Мана шунинг оқибатида фикрларни тушунишда ва уларни тўғри ёки нотўғрилигига ҳукм чиқаришда ихтилоф келиб чиқади. Шунинг учун

тўғри фикрни хато фикрдан ажратиб олиш имконини берадиган бир йўл бизга керак. Бу йўл фикрий пойдевор яъни фикрий асосдир,

Кишининг барча тасарруфлари, хатти-ҳаракатларига асос бўладиган, уни бошқа инсонлардан ажратиб турадиган бу фикрий пойдевор шунчаки қуруқ фикрлар бўлмаслиги, балки умумий (куллий) фикр бўлиши зарур. Чунки у асосдир. Асос эса ҳамма ишлар унга асосланадиган, ундан келиб чиқадиган нарса дегани. Агар бу асос куллий (умумий) фикр бўлмасдан, фаръий (иккинчи даражали) бўлса у асос бўла олмайди. Шу туфайли фикрий асос куллий (умумий) фикр бўлиши ва барча ишлар унинг асосида юритилиши зарур.

Демак, асос инсоннинг барча муаммоларини ҳал қилишга, катта-кичик ҳамма саволларига жавоб беришга қодир бўлиши керак. Шунга қодир бўлса куллий (умумий) фикр бўлади ва фикрий асос бўлишга ярайди.

Шу туфайли ростгўйлик ёки умумийлаштириш ёки ихлос фикри асос бўлишга ярамайди, Чунки улар иккинчи даражали (фаръий) фикрлар бўлиб, бошқа барча фикрларни ажратиб беришга қодир эмас.

Инсонга дуч келаётган ва аниқ жавобларга муҳтож саволлар икки хил бўлади. Биринчиси, асосий ёки тақдирни ҳал қилувчи саволдир. Уларга жавоб топиш билан инсон хотиржамлик ва роҳатни ҳис қилади. Иккинчиси, эҳтиёжлар ва ғаризаларни қондириш муаммоларини ҳал қилишга тааллуқли иккинчи даражали саволлар.

Инсоннинг саволлари ва муаммоларини бир неча тугини бор арқонга ўхшатиш мумкин. Бу тугунларнинг бири ечилиши қийин бўлган асосий бўлиб, қолганлари кичик, иккинчи даражалидир. Асосий бош тугун ечилсагина қолганларини тўғри ечиш мумкин. Асосий чигаллик (тугун) эса бу ҳаётнинг ҳақиқати, ундан олдинги ва кейинги нарсалар, ҳаётни ўзидан олдинги ва кейинги нарсаларга алоқаси ҳақида инсонни ўйлантирувчи саволлардир. Буларга тааллуқли саволларга жавоб бериш билан бу тугун ечилса қолган саволларни, муаммоларни ечиш осон бўлиб қолади. Бу асосий тугун ечилмаса бошқа муаммоларни ҳал қилишда инсон гангиб қолади. Чунки асосий тугун тўғри йўл билан ечилмаса инсон ўз қисматига хотиржам бўла олмайди. Инсоннинг воқелиги билан уни ўйлантирган асосий чигалликни бутун ҳаётини ғорда ўтказиб, биринчи марта улкан, ҳашаматли қасрга кирган инсон ҳолатига ўхшатиш мумкин. У ерда бирор ноҳўя иш қилиб қўйишдан қўрқиб, қаср эгасининг жазосидан чўчиб нима иш қилишни билмай тураверади. Унинг саломатлигини, ёмон ҳолатга тушиб қолмаслигини кафолатловчи муносиб ҳаракатни билмай ҳайрон қолаверади. Қаср эгаси билан танишиб, унинг буйруқ ва қайтариқларини, кўрсатмаларини билиб, қилиши зарур бўлган ишларни билмагунча хотиржам бўлмайди.

Асосий чигалликнинг воқелиги шундай. Шунинг учун фикрий асос борлиқ, инсон, ҳаёт ва улардан олдинги ва кейинги нарсалар ҳақида куллий (умумий) фикр бўлиши керак. Ақлий ақидани таърифи шундай бўлгани учун фикрий асос ақлий бўлиши зарур. Агар бу саволларга аниқ, тўлиқ жавоб беришга қодир бўлса фикрий асос бўлади ҳамда ақлий ақида бўлади. Акс ҳолда фикрий асос ҳам, ақлий ақида ҳам бўлмайди. Ўз навбатида ўзгартиришга, уйғонишга асос бўлишга ярамайди.

Куллий (умумий) фикр яъни ақлий ақида ёки фикрий асосни борлиги, уни фикрлаш ва майлларга асос бўлишга яроқли экани— у тўғри асос деган маънони англатмайди. Балки тўғри асос бўлиб, тўғри уйғонишга олиб бориши ёки нотўғри асос бўлиб тўғри уйғонишга олиб бормаслигидан қатъий назар уни асос эканлигини билдиради. Асосни тўғри уйғонишимизга кафил бўлувчи тўғри асос қилувчи омилни кейинги фаслда кўриб чиқамиз,

7 фасл

Фикрий асосни тўғри бўлиши шартлари

Ўтган фаслда айтиб ўтдикки, асос инсоннинг барча саволларига (айримларига эмас) жавоб берадиган, ҳамма муаммоларини (айримларини эмас) ҳал қиладиган борлиқ, инсон ва ҳаёт ҳақидаги куллий (умумий) фикр бўлсагина фикрий асос ҳамда ақлий ақида бўлади. Чунки қандайдир бир фикр ҳам бир муаммони ҳал қилиши ва фаръий (жузъий) фикр бўлиб қолиши мумкин. Ёки баъзи бир муаммоларни ҳал қилиб, ҳамма муаммоларни ҳал қила олмайдиган умумий фикр (куллий эмас) бўлиши мумкин. Бироқ бундай фаръий ва умумий фикрлар фикрий асос бўлишга ярамайди. Фақат куллий фикргина фикрий асос бўла олади. Уни куллий фикр эканлиги тўғри фикр эканлигини билдирмайди. Фақат фикрий асос эканлигини англатади. Бу асосни тўғри ўзгартиришга ва тўғри уйғонишга олиб борадиган тўғри асос қилиб қўядиган икки шарт бор:

- а) ақлни қаноатлантириши
- б) фитратга мос келиши.

Фикрий асос ақлни қаноатлантириши:

Бу шартдан мақсад фикрий асос асосий чигаликка (муаммога) бераётган ечими ақлга қурилган бўлиши керак. Яъни бу ечимга ақлий йўл билан эришилган ва соғлом ақл истаган соатда унинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилиши мумкин бўлсин. Бу эса ечимнинг воқелигини идрок этиш ва унинг моҳиятини кўрсата олиш билан амалга ошади. Ушбу шарт топилса ечим ақлни қаноатлантирган бўлади. Энди у инсон табиатига (фитратига) мос келса тўғри ечим, акс ҳолда нотўғри ечим бўлади.

Ақлга қурилган ечим унинг пойдеворига ўхшаб пишиқ, пухта, кучли асос бўлиб унда бирор дарз-ёриқ бўлмайди. Агар ечим ақлга қурилган

бўлмаса эски уйга ўхшаб мустаҳкам бўлмагани учун остига сувлар сизиб қиради-да, охири уйни вайрон қилади.

Шунга ўхшаб асосий муаммони ечими яъни фикрий асос ёки ақлий ақида ҳар қандай дарз-ёриқдан, камчиликдан ҳоли бўлиши керак. Чунки ундаги дарз ёки камчилик бир кунмас-бир кун унинг қулашига, барбод бўлишига олиб бориши муқаррар ва ўз навбатида ақлга қурилган асос эканлигига, ҳам зид келади. Масалан, асосий муаммолардаги саволлардан бири бўлган яратувчи зот ҳақидаги саволга ечим шундай жавоб берган деб фараз қилайлик: «Борлик, инсон ва ҳаётни яратган зот дарёдир». Бундай жавоб ақлни қаноатлантирмайди. Чунки яққол кўриниб турибдики, инсон дарё оқимини буриб юбориш, ҳажминини кўпайтириш ёки озайтириш орқали ёки уни йўқ қилиб юбориш орқали дарё воқелигини ўзгартириши мумкин. Ўзини ҳимоя қилишга ожиз зот яратувчи бўла оладими? Ўзида йўқ бировга беролмаслиги оддий ҳақиқатдир. Ўзини ҳимоя қилишдан ожиз дарё ҳақиқий яратувчининг сифати бўлган бошқа нарсаларни йўқдан бор қилишга албатта ожиз бўлади. Шу туфайли бу асос пучга чиқади. Бу масалага берган ечими нотўғрилигидан асосни ҳам нотўғрилиги исботланади.

Шунга ўхшаш денгизлар, дарёлар, юлдузлар, бутлар ва табиатни илоҳ дейдиган юзлаб фикр ва эътиқодлар пучга чиқади.

Демак, ечим тўғри бўлиши учун ёрқин фикрлаш асосига қурилган бўлиши яъни асосий муаммога ёрқин фикрлаб жавоб берилиши зарур.

Асосий муаммони ёрқин фикрлаб ечиш учун ёрқин фикр нималигини билишимиз керак. Бунинг учун ақл ёки фикрлаш, сўнгра фикрлаш даражаларини, шу жумладан ёрқин фикрлаш воқелигини билишимиз зарур.

Ақл юритиш ва фикрлаш нарсалар воқелиги билан шу нарса ҳақидаги қадимдан олинган собиқ маълумотни бир бирига боғлаш орқали нарсалар воқелигига ҳукм чиқарувчи зехний жараён.

Фикрлашни ягона йўли ақлий йўл бўлиб, у тўрт рунга асосланган. Шу тўрт рун жам бўлсагина нарсаларга ҳукм чиқариш мумкин. Улардан бирортаси бўлмаса фикрлаш мумкин бўлмайди ва воқеликка ҳукм чиқариб бўлмайди. Бу тўрт рун қуйдалар

1. Воқелик.
2. Воқеликни ҳис қилиш.
3. Воқелик ҳақидаги собиқ маълумот.
4. Боғлашга яроқли мия.

Энди ақлий йўлга шундай таъриф бериш мумкин. У баҳслашиш (текшириш)даги муайян услуб бўлиб, баҳс қилинаётган нарсани моҳияти шу услуб орқали билиб олинади. Бунда воқеликка ҳукм чиқариш учун воқеликни ҳис қилиш сезги аъзолари ёрдамида мияга кўчирилади ва шу

воқеликни шарҳлаб, изоҳлаб берувчи собиқ маълумотга боғланади. Кейин мия воқеликка ҳукм чиқаради. Чиқарилган ҳукм фикр дейилади. Демак, фикр нарсалар воқелигига чиқарилган ҳукмдир.

Ақлий йўл ҳис қилинадиган моддаларни (маъданлар, еруғлик, иссиқлик) баҳс қилишда ишлатилгани каби фикрлар, ақидалар, қонунчиликни баҳс қилишда ҳам ишлатилади. У билишнинг табиий йўли бўлиб у орқали нарсалар идрок этилади.

Фикрлаш уч даражага бўлинади;

1. Юзаки фикрлаш.
2. Чуқур фикрлаш.
3. Ёрқин фикрлаш.

Фикрлашнинг бу уч даражасини бир оз ёритиб ўтамыз.

Фикрлаш даражалари

А) Юзаки фикрлаш

Бундай фикрлаш нарсаларни ўраб турган шароитларни тушунишга уринмай ёки чуқур ўрганмай, фақатгина ташқи кўринишларига, юзасига қараб ҳукм чиқарилади.

Б) Чуқур фикрлаш.

Бунда нарсаларни ташқи кўринишга, юзасига назар солиш билан кифояланмай, уларнинг воқелигини чуқур тушунилади. Шу сабабли у модданинг зоти ва таркиби ҳақида баҳс қилишга ярайди. Лекин нарсаларнинг ҳақиқатини билиш унинг шарт-шароитларни ёки уни бошқа нарсаларга боғлаб турган нозик ипларни тушуниб етишга муҳтож бўлгани учун чуқур фикрлаш уларнинг ҳақиқатига ҳукм чиқаришга ярамайди, Шу туфайли чуқур фикрлаш ҳис этиб бўлмайдиган ишларга ҳукм чиқара олмайди.

В) Ёрқин фикрлаш.

Мана шундай фикрлаш асосий муаммога тўғри ечим беришга қафилдир. Чунки у юқоридаги икки хил фикрлаш каби нарсани ташқи кўринишига ва уни чуқур ўрганишга кифояланмай, текширилаётган нарсани ўраб турган шароитларни ҳам, бу нарсани бошқа нарсаларга боғлаб турган алоқаларни ҳам ўрганади, Сўнг қатъий ҳукмни чиқаради.

Фикрлаш даражалари ўртасидаги фарқни ойдинлаштириш учун мисол келтирамиз. Масалан, уч кишидан бирор дарахтнинг воқелигига ҳукм чиқаришларини сўрасак, воқеликка ҳукм чиқаришда тутган йўллари қуйидагича бўлади:

Биринчиси дарахтга назар солиб муайян шаклда баргларини ва меваларини кўриб “бу дарахт лимон дарахти“ деб ҳукм чиқаради.

Иккинчиси эса юзаки назар солиб қўймасдан, лимонни мевасидан ва баргларидан узиб, уларни текшириб чиқади. Шохларига ва танасига назар

солади. Дарахтни атрофлигича ўрганади. Йиғган маълумотлари натижасида унинг воқелигини идрок этиб «бу лимон дарахти» деб хулоса чиқаради.

Учинчиси эса ўзидан олдинги икки киши қилган ишни қилади. Бунга қўшимча қилиб, дарахтни бу ерда қандай пайдо бўлганини ва қандай ўсиб чиққанини ҳам ўрганади. Бундан «бу нордон дарахт кичкина уруғдан келиб чиққан» деган натижага келади.

Уни қаердан келиб қолганига қизиқиб, ёрқин фикрлаш оқибатида уни ўз ихтиёрисиз мажбуран экилганини билиб олади,

Шу мисол билан фикрлашнинг уч даражаси ойдинлашган бўлса керак, Биринчиси юзаки фикрлаш бўлиб, бундай фикрловчи инсон дарахтнинг ташқи кўринишига қараб ҳукм чиқарди. Бундай фикрлаш омма инсонларнинг фикрлаши бўлиб, сезги аъзолари ёрдамида воқеликни ҳис қилиб, шу ҳис қилиш мияга узатилади ва миядаги собиқ маълумотлар билан боғланади. Бунда дарахтни ўраб турган шарт-шароитларни ва унга боғлиқ нарсаларни билишга ҳаракат қилинмайди. Бу ҳолат жамоатларнинг, тубан фикрловчи ва оми инсонларнинг фикрлашларида устун туради. Юзаки фикрлаш уйғонишни олдини тўсгани ва фаравон яшашга имкон бермагани учун халқлар ва умматлар бошига тушган балодир.

Чуқур фикрлаш эса юқоридаги мисолимизда дарахтни чуқуррок, яхшироқ билишга уринишда ва бир марта ҳис қилиш, яъни бир марта назар солиш билан ҳамда у ҳақидаги собиқ маълумотлар билан кифояланмасликда намоён бўлади. Балки у дарахтни турли қисмларини қайта-қайта кўриб чиқади. Бундай фикрлаш олимларнинг фикрлашидир. Энг кераклиси бўлган ёрқин фикрлаш эса фикрлаш даражаларини юксагидир. У кўзланган ғояга зарур бўлган тўғри натижаларга эга бўлиш учун воқелик ҳақида чуқур фикрлаш ва шунга қўшимча равишда унинг атрофидаги, унга алоқадор нарсалар ҳақида фикрлашдан иборат.

Фикр савиясини кўтариш ва муфаккирларни етиштириб чиқариш учун ёрқинлик зарур. Ёрқин фикрлаш таълим олишни, ўқимишли бўлишни талаб қилмайди. Масалан, «Ерда ётган тезак ҳайвон борлигини, из эса йўловчи ўтганлигини билдиради» деяётган чўпон ёрқин фикрловчидир. Ваҳоланки Аллоҳдан бошқа нарсага (бутга) сажда қилаётган ядро олими ёрқин фикрловчи эмас. Чунки у сажда қилаётганда ақлини ишлатмади.

Шунга кўра асосий муаммо ёрқин фикрлаш орқали ечилиши керак. Чунки саволлар нарсаларнинг зоти-моҳияти ҳақида бўлмай, балки бу нарсалардан олдинги ва кейинги нарсалар ҳақида, бу нарсалар ўзидан олдинги ва ўзидан кейинги нарсаларга алоқаси ҳақида ҳамдир. Бу саволларга нарсаларни ташқи кўринишидан, моҳиятидан жавоб чиқмайди. Тўлиқ жавоб нарсалардан ташқаридаги нарсалардан чиқади. Чунки

нарсани вужудга келтирувчи унинг бир қисми ёки ташки кўриниши бўлмайди, Балки бутунлай бошқа нарса бўлади.

Шу сабабли асосий муаммони ақлни қаноатлантирадиган қилиб ечиб олишимизга ёрқин фикрлаш кафил бўлади. Асосий муаммони ечиш учун таклиф қилинаётган ечимлар устидан ҳукм чиқаришга ҳам угина лойиқдир.

Фикрий асос фитратга мос келиши:

Бу шартдан мақсад асосий муаммога фикрий асос бераётган ечим инсон фитратига мос ечим бўлсин. Яъни инсон воқелигидаги ожизлик, ноқислик ва ўзидан бошқага муҳтожликни тан олиб, уларни қондириш учун керакли тартиб-низомларни тузиб берсин. Фитрат нима?

Фитрат муайян шакл ва тартибдаги инсонда мавжуд бўлган хоссалар (хусусиятлар)дир. Бир бўлак темирга ишлов бериб, муайян шаклга келтирилса кесиш хусусиятига эга пичоқ бўлиб қолгани каби инсон ҳам муайян шаклда тузилгани учун унда муайян хусусиятлар бор.

Фитрат инсонни турли ишларни бажаришга ундайдиган ҳаётий кучлар деб таърифлаш мумкин. Масалан, инсон қорни очган пайтда ички бир куч борлигини сезади. Бу куч инсонни маълум бир ишларни бажаришга ундайди. Бу ишларни бажарилиши натижасида ушбу куч тинчиб қолади ёки сарфланиб кетади. Бундай ҳолатда эса яъни овқатга эҳтиёж сезганда овқатланиши биланоқ у куч тинчийди, инсонни безовта қилмай кўяди.

Бу кучлар аломатлари ва кўринишларига қараб икки хил бўлади.

а) *Узвий эҳтиёжлар* (аъзо эҳтиёжлари).

Бу эҳтиёжлар инсондан қатъий қондиришни талаб этувчи ҳаётий кучлар бўлиб, агар қондирилмаса инсон ўлади. Масалан, еб-ичишга, ҳожатхонага боришга эҳтиёж ёки дам олиш, ухлаш каби муайян вазиятларга эҳтиёж каби. Бу эҳтиёжлар бирор муддат қондирилмаслиги ёки муайян вазиятлар яратилмаслиги инсонни ўлимига олиб боради. Узвий эҳтиёжни қондиришни ёки муайян вазиятларни пайдо қилишни талаб этаётган ундовчи кўпинча ичкарида (ички) бўлади.

Узвий эҳтиёжларни бундай номланишига сабаб ҳар бир эҳтиёж ёки вазият бир ёки бир неча аъзодан келиб чиқади. Эҳтиёжни кўриниши ёки аломатига қараб эҳтиёжни борлигини билиб оламиз. Масалан, очлик овқатланишга бўлган эҳтиёжни кўриниши, чанқаш эса ичишга бўлган эҳтиёжни кўриниши, эснаш, мудраш уйкуга бўлган эҳтиёжни аломати ва ҳоказо.

б) *Ғаризалар* (инстинклар).

Ғаризалар ҳам ҳаётий кучлар бўлиб, тана ичкарисида мавжуд хоҳишларни қондириш учун муайян ишларни бажаришга инсонни ундайди, Ғаризалар билан узвий эҳтиёжлар ўртасида бир неча фарқ бор.

1. Ундовчи ёки кўзгатувчи.

Узвий эҳтиёжни кузгатувчи кўпинча ичкарида бўлса, ғаризани кўзгатувчи доимо ташқарида бўлади. Масалан, инсон ташқарида бирор кўзгатувчи аёлни ёки унинг суратини кўриб қолса ёки унинг суратини кўз олдига келтирса ёки бирор жинсий (сексуал) манзарани ҳаёлидан ўтказса нав ғаризасидаги жинсий мойиллик кўзгалганини сезади. Агар бундай кўзгатувчи бўлмаса ғариза кўзралмайди, эркак жинсий мойилликни, кўшилишга интилишни ҳис қилмайди. Бошқа ғаризаларда ҳам ахвол шундай. Ғаризаларга тааллуқли барча ечимлар, чоралар мана шу нуқтаи назардан келиб чиқиб тузилиши керак.

2. Қондириш.

Узвий эҳтиёжни албатта қондириш зарур, Уни қондирмаслик инсонни ўлимга олиб боради. Ғаризани қондирмаслик бирон ҳолатда ҳам инсонни бевосита ўлимга олиб бормайди. Фақат сиқилиши, безовта бўлишига сабаб бўлади.

3. Эҳтиёж ўрни.

Баъзи ҳолларда узвий эҳтиёжга муҳтож бўлаётган тана аъзосини белгилаш мумкин. Масалан, очлик ошқозоннинг эҳтиёжи, ҳаво ўпканинг эҳтиёжи ва ҳоказо. Ғаризаларда эса буни белгилашни иложи йўқ. Раҳбарликни ёки мулкдорликни яхши кўриш ёки жинсий мойиллик фалон тана аъзосининг эҳтиёжи деб бўлмайди ва ҳоказо.

Ғаризаларни ҳам узвий эҳтиёжларга ўхшаб сезги аъзолари ёрдамида ҳис этиб бўлмайди. Уларнинг борлигини кўриниш ва аломатларидан билиб оламиз.

Юқорида айтганимиздек ғариза инсон моҳиятининг бир қисмидир. Инсон маълум бир шаклда тузилган. Унинг бу тузилиши бундай ғаризалар бўлишини қатъий равишда тақозо этади. Яъни бу тузилиш туфайли унда бу ғаризалар ўз-ўзидан пайдо бўлади. Ғариза кўринишларига келсак улар ҳақиқий куч (ғариза)дан бошқачадир. Дарахт илдиз ва шохлардан иборат бўлгани каби кўриниш ҳам ғариза шохчасидир Шохни қирқиб ташлаш ёки бошқасига алмаштириш мумкин бўлса-да, ЛЕКИН илдизини ўзгартириш мумкин эмас. Чунки бу дарахтни йўқ қилиш демакдир. Шунга ўхшаб ғариза илдиз бўлса, кўринишлари шохларидир. Масалан, нав ғаризасининг кўринишларидан бири бошқа жинсга мойилликдир. Бу мойиллик аёлга нисбатан турли кўринишларда майл бўлишда кўринади. Эр хотинига шаҳват билан мойил бўлади. Қизига ёки синглисига меҳрибонлик билан мойил бўлади. Онасига нисбатан ҳурмат билан мойил бўлади. Шу туфайли бир кўринишни ўрнини бошқа кўриниш босаверади. Ғаризани бир кўриниши рўёбга чиқиб, қолган кўринишлари рўёбга чиқмаса ҳам ғариза қонаверади. Шунинг учун кўпинча онанинг меҳрибонлиги хотинини яхши кўришдан йигитни буриб қўяди. Ёки хотинини яхши кўриб онасига

бепарво бўлади. Шунга ўхшаш ҳолатларда ҳам ғариза коникаверади. Аммо ғаризани йўқ қилиш, уни сиқиш мумкин эмас. Инсонларда ғариза қуввати ҳар хил бўлсада, бу ғаризаларнинг биридан маҳрум бўлган инсон асло йўқдир. Ғаризилар учта бўлиб, улар қуйидагилар: 1. Бақо (яшаш учун кураш) ғаризаси.

Бу Ғариза инсон бажарадиган бир қанча ишларда намоён бўлади. Бу ишларни онгли ёки онгсиз равишда бажариш оқибатида инсон хотиржам бўлади ва алоҳида шахс сифатида ўзини сақлаб қолади. Масалан, у доимо мол-мулкка эга бўлишга интилади, ривожланмай қотиб қолишни хохламайди, ҳамиша олдинга ҳаракат қилади ва ҳоказо. Бақо ғаризасининг энг муҳим кўринишлари мулкдорликни, обрўйликни яхши кўриш, ҳукмронликни, раҳбарликни яхши кўриш, тубанлашиб кетишдан кўрқиш, шижоатли қатъий бўлиш.

2. Нав (инсон навини сақлаб қолиш) ғаризаси.

Бу ғариза инсонни жинс сифатида яъни инсоний нав сифатида сақлаб қолишга интилади. Жинс сўзидан инсонлар ҳам ҳайвонлар ҳам тушунилсада, лекин бу ғариза ҳайвон жинсини эмас, айнан инсон жинсини сақлаб қолишга инсонни ундайди. Унинг муҳим кўринишлари аёл зотига барча шакллардаги мойиллик, бечораларга ёрдам бериш, чўқаётганни кутқариш, муҳтожга қўмаклашиш. Қисқача қилиб айтганда бу ғариза инсонни бошқа инсонларга интилишида намоён бўлади. Нав ғаризасини Бақо ғаризасидан фарқи бор. Бақо ғаризаси инсонни шахс сифатида сақлаб қолишга ундаса, кейингиси жинси, ранги, дини, ватани, миллатидан қатъий назар инсон навини сақлаб қолишга ундайди, Масалан, инсон денгизда чўқаётган инсонни кутқариш учун иккиланмай ўзини сувга отади. Бунда ўзига келадиган бирор моддий фойда ёки зарар ҳақида ҳам, чўқаётган инсонни дини, жинси, ранги ҳақида ҳам ўйламайди. Уни фақат кутқариш кизиқтиради.

3. Тадайюн (диндорлик) ғаризаси.

Номидан кўриниб турибдики, бу ғариза борлиқ, инсои ва ҳаёт устидан ҳукмронлик қилаётган куч деб инсон ҳис қилган нарсани, вужудни муқаддас санашга ҳар бир инсонда мавжуд бўлган табиий мойилликда намоён бўлади. Бу мойиллик инсон ўзини ожизлигини, ноқислигини, бутун борликни ва ундаги нарсаларни тартибга солувчи кучга муҳтожлигини ҳис қилишидан пайдо бўлади. Бунга сабаб: Инсон бақо ғаризасини қондиришдан, ўзини сақлаб қолишдан ожиз бўлиши натижасида ва нав ғаризасини қондиришдан, ўз навини сақлаб қолишдан ожиз бўлиши натижасида унинг бошқа туйғулари яъни бўйсунуш, таслим бўлиш туйғулари кўзгалади, Масалан, кўп ҳаракат қилиб ризқини кўпайтира олмаганида ёки оғир касалликдан шифо топа олмаётганида

Ўзини ожизлигини, кўлида кўп имконият йўқлигини, ўзига ёрдам берадиган зотга муҳтожлигини ҳис қилади. Оқибатда Аллоҳга илтижо қилади ёки раҳбарни олқишлайди ёки кучли инсонни ҳурмат қилади. Ожизлик, ноқислик ва ўздан бошқага муҳтожликни ҳис қилиши шунга сабаб бўлади. Диндорлик (тадайюн) намоён бўладиган кўриниш холиқ-мудаббир (яратувчи, тартибга солувчи) деб ишонаётган ёки холиқ-мудаббир деб тасаввур қилаётган нарсани-вужудни муқаддаслаш, улуғлашдир. Гоҳо муқаддаслаш ўзининг ҳақиқий суратида намоён бўлади ва у ибодат бўлиб қолади. Гоҳо тубанроқ суратда намоён бўлади-да, улуғлаш, ҳурмат қилиш, иззат-икром кўрсатиш бўлади.

Муқаддаслаш қалб эҳтиромининг юқори чўққиси бўлиб, у кўркувдан келиб чиқмайди. Балки диндорликдан келиб чиқади. Чунки кўрқининг кўриниши муқаддаслаш эмас, балки хушомад қилиш, қочиб қолиш ёки ўзини мудрофаа қилишдир. Бу ҳолатлар муқаддаслаш моҳиятига зиддир. Демак муқаддаслаш кўрқинни эмас, балки диндорликнинг кўринишидир. Диндорлик алоҳида мустақил ғариза бўлиб бако ғаризасидан бутунлай бошқачадир.

Ғаризалар воқелиги шундай бўлиб учта асосдан: яшаш учун кураш, ўз навини сақлаб қолиш ва табиий ожизликни ҳис қилишдан иборат. Мана шу ҳис қилишдан юқоридаги уч табиий асосларнинг кўринишлари бўлган ҳаракатлар, амаллар келиб чиқади. Шунга биноан ғаризалар учта бўлиб, бошқа ғариза мутлако мавжуд эмас.

Мана шулар фитратнинг воқелигидир. Асосий муаммони ечими бўлган фикрий асос ёки ақлий ақида ёки фикрий пойдевор инсон фитратига мос келиши зарур деб айтишимиздан мақсад бу ечим (фикрий асос) инсон фитратидаги ожизлик, Холиқу-мудаббирга муҳтожликни тан олиши зарур. Бошқача ибора билан айтганда, ечим диндорлик ғаризасига мос келиши керак. Чунки бошқа ғаризалар ўз-ўздан диндорлик ғаризасига боғланади. Ечим диндорлик ғаризасига мос бўлса, фитратга мос бўлади ва ечимнинг тўғри эканлигига далил бўлади. Ечим диндорлик ғаризасига зид келса фитратга ҳам зид келади ҳамда фикрий асоснинг нотўғри эканлигига далил бўлади. Демак ечим ақлни қаноатлантириб, диндорлик туйғусини ҳам тан олса, тўғри ечим ва тўғри фикрий пойдевор бўлади, инсон қалбини хотиржам қилади ва тўғри уйғонишга олиб боради. Акс ҳолда инсон ҳаётини бахтсиз қиладиган нотўғри асос бўлади. Чунки ғаризани тўғри қондирмаслик сиқилиш, безовталиқ ва хотиржам бўлмасликка олиб боради.

Асосий муаммони ёрқин фикрлаш ёрдамида тўғри ечиб олиш баҳсига киришишдан олдин юқорида ўтган фикрлар атрофида қўзғалиши мумкин бўлган баъзи саволларга жавоб бериб кетишимиз зарур. Баъзилар айтиши мумкинки, «Ечим инсон фитратига яъни диндорлик ғаризасига мос

келиши шарт дейишларингиз билан ечимни олдиндан белгилаб қўйяпсизлар. Гўёки жавоб қандай бўлиши кераклигини тайин қилиб қўйяпсизлар. Сизлар мусулмонлар сифатида яратувчи борлигига ишонасизлар ва албатта бундан таъсирлангансизлар». Бу саволга раддия сифатида шундай деб жавоб берамиз: «Инсон воқелигини атрофлича ўрганиб чиққандан сўнг, ечим инсон фитратига мос келиши шартини қўйдик». Инсон воқелиги яққол кўриниб, сезилиб турган вужуд бўлиб ҳар қандай ақли киши буни идрок этиши мумкин.

Суви бор одам бир чанқоқ кишини чанқоганини тан олмаса, чанқоқ киши сув ичиши мумкинми? деб айтсак, бу гапимиз ечимни (жавобни) олдиндан белгилаб бериш бўладими? Ёки бу воқеликни тўғри баҳолаш бўладими? Катта-кичик кўплаб муаммоларга берилган ақлий ечимлар ақлларни тўлдираётгани ва инсон қалби хотиржам бўлмаса ҳам уларга сукут сақлаётгани, индамаётгани яққол кўриниб турмаяптими? Аслида бу ечимларга қаноатланмасада уларга бўйсуниб, жим турибдику! Шу туфайли бундай инсон ўз ҳолига ташлаб қўйилса тезда бунақа ечимлардан воз кечади ва бошқа ечимларга юзланади. Инсоннинг воқелиги шундай экан, унинг яшаш тарзи мустаҳкам равишда давом этиши мумкинми? Буни жавоби аниқ.

Бундан ташқари, диндорлик туйғусини инкор қилиш ва ечим фитратни тан олмаслиги гўёки инсонни ҳавога, сувга, овқатга бўлган эҳтиёжини тан олмасликка ўхшайди. Демак диндорлик туйғуси инсон табиатида аниқ мавжуддир. Яратувчини қандай тасяввур қилишидан қатъий назар, холик мудаббирнинг мавжуд бўлиши кераклигига бўлган эҳтиёжни ҳис қилмайдиган инсон бу дунёда йўқ.

Маълумки инсон пайдо бўлганидан бери доимо бирор нарсага ибодат қилади, сиғинади. Ҳар бир асрда бирор нарсага сиғинган. Қуёшга, юлдузларга, оловга, бутларга ибодат қилган. Ҳокимлар халқларни диндорликни тарк этишга мажбур қилсаларда, халқлар зўравонликка қарамай динни ташлашдан бош тортганлар. Буни йўлида турли қийноқ-азобларга чидаганлар. Бирорта куч инсондан диндорликни тортиб олишга, яратувчи деб ишонаётган зотни муқаддаслашини йўқотишга қодир бўлмади. Гарчи маълум бир пайт диндорлигини деворлар орасига, қалбини тўрига яширишга инсонни мажбур қила олган бўлса ҳам.

Баъзи инсонларда кўринаётган кофирлик, худосизлик, ибодатни масҳара қилиш ҳоллари мутлақ кофирлик борлигини билдирмайди. Яъни бутунлай ҳеч нарсага сиғинмайдиган ғирт кофир эканлигини англамайди. Балки бу ҳолат диндорлик ғаризасини хато ёки нотўғри қондиришдир, Ҳақиқий яратувчига ибодат қилиш ўрнига куч-тоқатини қаҳрамонлар, улуғлар ёки табиат ва шунга ўхшаш нарсаларга ибодат қилишга

сарфляпти. Бундай ҳолат адаштириш ва воқеликни нотўғри шарҳлаш натижасида юзага келган. Шу туфайли иймонли бўлишдан кўра кофир бўлиш қийинроқ. Чунки кофирлик инсонни ўз табиатидан буриб юбориш демакдир. Бу эса катта ҳаракатлар қилишга муҳтож бўлади.

Шу сабабдан кўрамизки, кўплаб дахрий-худосизлар ҳақиқатни билиб қолишгач, кўзлари ва ақлларидаги пардалар йўқолгач, яратувчи борлигини аниқ билишгач, дарҳол иймонни маҳкам ушлайдилар ва роҳат-хотиржамликни ҳис қиладилар. Уларнинг иймонлари кучли бўлади. Чунки бу иймон ақл виждонга боғланиши ва фитрат фикрлаш билан учрашиши оқибатида аниқ ишонишга олиб борган ҳис қилишдан келиб чиққан, натижада кучли иймон ҳосил бўлган.

Ушбу узун гаплардан сўнг асосий муаммони ёрқин фикрлаш ёрдамида тўғри ечиб олиш пайти келди. Буни кейинги фаслда баён қиламиз.

8 фасл

Асосий муаммони ёрқин фикрлаш ёрдамида ечиш

Энди ақлни қаноатлантирадиган, фитратга мос келадиган, ёрқин фикрлашга асосланган энг тўғри ечимни ҳавола этамиз. Унда ҳеч қандай хато ва ёлғон йўқ деб ишонамиз. Токи бу ечим асосий муаммога ечим сифатида тақдим этилаётган ҳар қандай ечимни тўғри ёки нотўғрилигини белгилаб берадиган ўлчов бўлиб қолсин ва ўйлантирган саволларга жавоб берадиган ақидани ташкил этсин.

Илгари айтиб ўтганимиздек асосий муаммо инсонни борлик, инсон ва ҳаёт ҳақидаги саволларидир. Чунки инсон ҳаётни англай ва нарсаларни фарқига бора бошлагач сезги аъзолари ҳис қилаётган нарсаларнинг ҳақиқати ҳақида сўрай бошлайди. Илгари йўқ бўлган нарсалар бу дунёга қандай келиб қолганлиги ҳақида сўрайди. Атрофидаги тирик мавжудотларда кўраётган, мушоҳада қилаётган ҳаётнинг сири ҳақида сўрайди. Бу ҳаётни жонсиз нарсаларда йўқлиги ҳақида ўйлайди. Ўзи кўраётган борлиқнинг ҳақиқати ҳақида, ундаги қуёш, сайёралар, юлдузлар ҳақида сўрайди.

Қисқаси унинг саволлари сезги аъзолари (қулоқ, бурун, кўз, оғиз, тана) сезаётган нарсаларга, уларнинг пайдо бўлишига қаратилган. Бу нарсалардан олдин ҳам бирор нарса бормиди? Бу нарсалардан кейин бирор нарса борми ёки йўқми? Бироқ шу саволларнинг энг муҳими ўзининг пайдо бўлиши, қисмати ва пайдо бўлишидан кўзланган ғоя устида бўлади.

Инсон англай бошлагандан бери ва унга катта чигаллик ёки асосий муаммони туғдирган саволлар ҳақида сўрашни бошлагандан бери бу саволлар уни қийнайди, тинч қўймайди. Бу саволларга жавоб топсагина нафси ором олади, безовталиқдан халос бўлади. Топган ечими ақлни қаноатлантирса ва фитратга мос келса тўғри ечим бўлади, ҳамда доимий,

комил хотиржамликка олиб боради. Агар ечим ақлни қаноатлантирмаса ва фитратга мос келмаса сохта хотиржамликка олиб боради. Бу сохта хотиржамлик тезда барҳам топадида, саволлар янгитдан қўзғалади ва қаттиқ безовталиқ инсон вужудини яна қамраб олади, Ҳар қандай ҳолатда ҳам хато ечимни асоси ногўғри бўлгани учун тўғри уйғонишга асло олиб бормайди.

Асосий муаммони ҳал қилишда ёрқин фикрлашни ишга солсак кўрамизки, инсон ҳис қилаётган нарсаларни—ўрталаридаги муштарак хусусиятлар жиҳатидан—учта асосий нарса (инсон, ҳаёт ва борлик)га бўлиш мумкин. Инсон ҳис қилаётган барча нарсаларда намоён бўлаётган бу уч нарсанинг борлиги аниқдир, Чунки бу нарсалар сезги аъзолари ёрдамида ҳис қилинган, Маълумки, сезги аъзоларининг ҳис қилинган нарсанинг борлигига чиқарган ҳукми қатъий, аниқ бўлиб унда гумон ёки шубҳа бўлмайди, Бу нарсаларнинг муҳтож эканлиги ҳам аниқдир. Оламда ўзидан бошқага муҳтож бўлмаган нарсанинг ўзи йўқ.

Инсоннинг олсак унинг ҳаво, сув, озиқ-овқат каби минглаб нарсаларга муҳтожлиги аниқдир.

Ҳаёт эса мавжудотдаги ҳаракатланиш ва ривожланиш кўриниши бўлиб, шу кўриниш тирикни қотиб қолган, ҳаракатланмайдиган ёки ўлган нарсадан ажратиб туради. Ҳаётни ҳаво ва сувга муҳтожлиги яққол сезилиб туради.

Борликка келсак, у куёш, ой, ер, Сатурн, Меркурий каби кўплаб жисмлардан иборат. Бу жисмларнинг ҳар бири маълум бир низом (тартиб-қонун) асосида ҳаракатланади ва бу низомни асло ўзгартира олмайди. Бу низомни озгина ўзгариш фалокатларга сабаб бўлади. Бу низом (ёки бошқача қилиб айтганда ҳаракат йўналиши ёки айланиш ўқи арбита) жисм билан бўлган алоқасида учта фараз бор. Бу низом юлдузнинг бир бўлаги, қисми ёки унинг бир хусусияти ёки унга бошқаси тарафидан мажбуран берилган. Борликдаги ҳар бир нарса ўз низоми билан шундай боғланган. Низом воқелигини ва уни юлдузлар билан алоқасини текшириб кўрсак, низом юлдузларнинг бир қисми жузъи эмаслигини кўрамиз. Чунки низом (ҳаракат йўналиши ёки айланиш ўқи) бир йўл бўлиб юлдуз бу йўл бўйлаб доимий равишда ҳаракатланади. Маълумки йўл ҳайдовчи ва автомобилдан бутунлайн бошқа нарсадир. Бундан ташқари нарсанинг бир бўлаги унинг таркибидаги нарсалардан бири ҳисобланади. Агар юлдузнинг таркибини текшириб кўрсак унинг бўлақларида низом (тартиб-қонун) деб аталадиган бирор бўлақни кўрмаймиз. Буни сабаби шундаки, нарсага ҳукмронлик қилаётган низом шу нарсадан бутунлай бошқа нарса бўлади. Масалан, радио аппаратининг ишлаш тартиби радиодан бошқа нарсадир, Радио аппаратини бўлақларга бўлсак, бу бўлақлар орасида тартиб деган бўлақни

кўрмаймиз. Бундан ташқари ўзининг барча бўлақларига ҳукмронлик қиладиган ва уларга бўйсунмайдиган бирор нарсани масалан инсон танасини олсак, қўл унинг бир бўлагидир. Табиийки тана қўл устидан истаганича ҳукмронлик қилади. Юлдузларнинг низомга (айланиш ўқи ёки ҳаракат йўналишига) бўлган алоқасида буни аксини кўрамаймиз. Юлдуз низомга бўйсунмайди. Буни акси бўлмайди. Бу эса низом юлдузнинг бир бўлаги эмаслигини билдиради.

Низом (ҳаракат йўналиши, айланиш ўқи) юлдузнинг бир хусусияти эканлигига ёки тартибланиш (танзим) хусусиятига эга эканлигига ёки тартибланишга қодир эканлигига келсак, кўриниб турибдики юлдуз бунга қодир эмас. Чунки бирор нарса тартибланишга қудрат ёки тартибланиш хусусияти борлиги исботланиши учун ўша нарса лоақал бир марта бўлса ҳам тартибланиш жараёнини бажарган бўлиши керак. Масалан, инсонни гапирувчи деб сифатлаш учун у лоақал бир оғиз калима бўлса ҳам айтган бўлиши керак. Уни қулувчи деб сифатлаш учун у камида бир марта бўлса ҳам қулган бўлиши керак. Юлдуз бирор марта ўзини ўзи тартибга солганми? Ўз йўналишини ўзи белгиланганми? Табиийки, йўқ. Инсон борлиқни таний бошлагандан бери борлиқ, ундаги юлдузлар ўзгармас бир тартибда, бир низом остида ҳаракатланаётганини кўради. Бу эса юлдузларда тартибланиш (танзим) хусусияти йўқлигини билдиради. Чунки бундай хусусият тартибланишда яъни бир низомни (тартибни) бошқа низомга алмаштиришда, ўзгартиришда намоён бўлади.

Бундан ташқари хусусият сўзининг маъноси нарса ўздан чиқариб берадиган нарса дегани. Бошқача қилиб айтганда, хусусият нарса муайян шаклда тузилганлиги ва мавжуд бўлганлигидан келиб чиқадиган ҳолат дегани. Масалан бир бўлақ темир ўткирланса кесиш хусусияти пайдо бўлади. Энди бу темир парчаси кесилиши мумкин бўлган нарсаларни (барг, гўшт ва ҳоказо) кесишга қодир бўлиб қолади. Унинг бу қудрати ҳеч қачон ундан ажралмайди. Мўъжиза туфайлигина ундан ажралиши мумкин. Яна бир мисол: инсонда воқелик билан собиқ маълумотни бирбирига боғлашга яроқли мия борлигидан келиб чиқувчи тартибланиш хусусияти бор. Шунинг учун инсон ўз ҳаёти низомларини қонунларини доимо ўзгартираверади, бир ҳолатда қотиб турмайди. Ривожланган сари тартибланишга, ўзгартиришга қудрати ошиб боради. Бирорта самовий жисм ўзи бўйсунмаётган низомни (тартибни) бирор марта бўлса ҳам ўзгартирганми? Бундай ҳодиса бўлмаганлиги аниқ. Агар бирор марта юз берганда эди, бу масалада тортишиб ўтирмас эдик. Шундан хулоса қиламизки, юлдуз қаттиқ риоя қилиб ҳаракатланадиган низоми (ҳаракат йўналиши, айланиш ўқи) унинг бир бўлаги ҳам, бир хусусияти ҳам эмас. Балки бутунлай бошқа нарсадир. Борлиқ жисмлар йиғиндисидан иборат экан ва ундаги ҳар бир жисм уни ҳаракатлантирадиган низом (тартиб)га

мухтож экан бутун борлиқ ўзидан бошқага мухтож бўлади. Чунки мухтожларнинг йиғиндиси ҳам мухтож бўлади.

Инсоннинг сезги аъзолари сеза оладиган нарсалар борлиқ, инсон ва ҳаётга чекланар экан ва булар ўзидан бошқага мухтожлиги исботлангач уларнинг барчаси махлуқ (яратилган) эканлиги аён бўлади. Чунки ўзидан бошқага мухтож бўлаётган нарса яратувчи бўла олмайди. Яратувчи зот нарсаларни йўқдан бор қилгани учун ҳеч нарсага мухтож бўлмайди. Мана шу туфайли яратувчи зот борлиқ, инсон ва ҳаётдан ташқарида бўлиши зарур. Яъни борлиқ, инсон ва ҳаётни яратувчи деб ҳисобламаслик зарур.

Бу яратувчи махлуқ (яратилган) бўлмаслиги, балки азалий (бошланиш нуктаси йўқ) бўлиши зарур. Агар махлуқ бўлганда эди холиқ бўла олмас эди, Чунки яратувчи ва яратилган махлуқгина мавжуд бўлиб бири иккинчидан бутунлай бошқачадир. Агар яратувчининг бошланиш нуктаси бўлса, у ҳолда уни вужудга келтирган зотга мухтож бўлиб қолар эди. Бу эса нотўғридир. Чунки яратувчи асло бошқа нарсага мухтож эмас. Ушбу мулоҳазалар борлиқ, инсон ва ҳаёт ҳақидаги, уларнинг ўзидан олдинги ва кейинги нарсаларга алоқалари ҳақидаги саволларга ёрқин фикрлаш берган жавоблардир. Бу мулоҳазалардан махлуқларда ўзидан бошқага мухтожлик сифати борлигини исботлаш орқали яратувчи зот борлиги аниқланди.

Баъзан айтилиши мумкинки, борлиқдаги нарсалар борлиқдан ташқаридаги вужудга эмас, балки борлиқдаги бошқа моддаларга мухтож бўлади. Нрсаларни бошқа нарсаларга мухтожлиги яратувчи зот борлигини билдирмайди. Бунга жавоб шуки, инсон ҳам, сув ҳам модда. Инсон сувга мухтож бўлса, шунчаки сувга мухтож бўлмайди. Балки муайян тартибда ва муайян миқдордаги сувга мухтож бўлади. Агар бу миқдор купайиб ёки камайиб кетса инсон сув истеъмол қилишдан фойда кўрмайди. Фараз қилайликки, инсон ҳар куни бир литр сувга мухтож, Агар унга ҳар куни икки литр ёки ярим литр сув бериб турилса, бу миқдордаги сув унга зарар келтиради. Кўп ҳолларда аста-секинлик билан ўлимга олиб боради. Шунга ўхшаб сув қайнаши учун муайян шароит ва муайян ҳароратга мухтож. Сув муайян шароитда қайнайди. Яъни сув билан ҳаво босими ўртасидаги нисбат юз градусга етгандагина қайнайди. Агар бу нисбат ўзгарса керак бўлган қайнаш юзага келмайди. Бу икки мисолдаги ва шунга ўхшаш сезги аъзолари ҳис қиладиган нарсалардаги нисбат қаердан пайдо бўлди?

Бу нисбат ва миқдор сув тарафидан пайдо бўлмаган. Агар шундай бўлганда эди, сув ўзи истаган даражада қайнай олар эди. Минг кубометр сув шамнинг ҳароратига буғланишга қодир бўлар эди. Шунингдек низом (тартиб) инсон тарафидан ҳам яратилмаган. Инсон яратганида эди ўз

хоҳшига биноан истаганча уни ўзгартирарди. Шундан биламизки, бир модда бошқа моддага шунчаки муҳтож эмас, балки бошқа моддага мажбуран белгиланган муайян низом асосида муҳтож бўлади. Бу низом модда тарафидан яратилмаган. Борлиқдаги ҳар бир нарса модда бўлсада, низомлар (қонунлар) модданинг бир бўлаги ҳам, унинг бир хусусияти ҳам эмас.

Юқоридаги хулосаларнинг ниҳоятда тиниқ эканлигига қарамай, баъзилар лўнда, аниқ, равонликни хоҳламайдилар ва ишни чигаллаштирадилар. Бундай кимсалар ўйлайдиларки: «Низомлар, қонунлар ва нисбатларнинг манбаси борлиқдаги қандайдир бир бирикишдир. Ҳар бир модда бошқа моддага муайян бир низомга кўра муҳтож бўлади. Мана шу низом (тартиб) эса нарсаларнинг борлиқда бирга йиғилиши бирикишидан ёки биргаликда мавжуд бўлишдан пайдо бўлган». Бу кимсалар бу ҳолатни «Борлиқдаги қандайдир бир бирикиш» деб номлайдилар. Бу бирикиш ҳамма нарсадан беҳожат, у ҳеч нарсага муҳтож эмас деб ўйлайдилар.

Уларга раддия сифатида айтаемизки:

1) Ақлий баҳс воқелик ва воқелиги бор яъни ўзини ёки аломатини ҳис қилиб бўладиган нарсалар устида бўлади. Хаёллар, фаразлар, фантазиялар устида қилинаётган баҳс ақлий баҳс бўлмайди, балки ҳеч қандай қиймати йўқ хаёл устида бўлаётган бўлади. «Ҳис қилинадиган нарсалардан бутунлай бошқа нарса борлиқдаги бирикиш (жамланиш) борлиги» ҳақидаги гаплар ҳам хаёл, фараздан ўзга нарса эмас. Чунки борлиқда бор бўлган қандайдир бирикиш (жамланиш) нарсаларнинг бирикиши жамланишидир. Нрсаларнинг бирикиши ҳар бир нарсадан бўлган ўзига хос хусусиятлардан фарқ қиладиган янги хусусиятлари бор бўлган бирорта янги нарсани пайдо қилмайди. Сизги аъзолари ҳис қиладиган ҳар бир нарса ўзидан бошқага муҳтож бўлганлиги исботланган экан, борлиқдаги ҳар бир нарса муҳтож бўлади. Демак бутун борлиқ ўзидан бошқага муҳтождир. 2) Эътиборга олиннадиган бирикиш (жамланиш) нарсаларнинг ўзидан келиб чиқадиган хусусиятларини бекор қила оладиган бирикишдир. Бу ҳолат масалан, ёндирувчи натрий билан заҳарли хлорнинг бирикишида ёки реакцияга киришишида рўй беради. Бу бирикиш натижасида ёндирмайдиган ва заҳарли бўлмаган, балки организмга фойдали ош тузи пайдо бўлади. Борлиқдаги нарсаларнинг барчаси бирикиб ўз хусусиятларини йўқотган бирор ҳодиса борлиқда бўлганми? Улар айтаётган «ҳамма нарсадан беҳожат янги нарса» қаерда ўзи? Агар натрий ва хлор ўзларининг ҳақиқий хусусиятларини йўқотишган бўлса уларнинг ўзи борлиқдаги бошқа нарсалар билан бирикишидан пайдо бўлиб қолганми? Нега натрий айнан хлор билан бирикиб туз ҳосил қиляптию, бошқа нарсалар билан ҳам бирикиб туз

хосил қила олмаяпти? Бу ҳолаг унинг чекланган эканлигини билдирмайдими? Шу мулоҳазалар орқали «борлиқдаги қандайдир бирикиш бирор нарсага муҳтож эмас» деган гапнинг нотўғрилиги ойдинлашади. Улар мавжуд нарса ҳақида эмас, хаёлий нарса ҳақида гапиряптилар. Хукм хаёлий нарсага эмас, мавжуд нарсага чиқарилади. «Борлиқдаги қандайдир бирикиш борлиги» ҳақидаги ҳикоя тўқима афсонадир.

Инсон чекланган. У ҳар бир нарсада муайян чегарагача ўсади, ундан нарига асло ўта олмайди. Тилло парчаси тилло жинсини (зотини), сувнинг бир томчиси сув жинсини гавдалантиргани каби ҳар бир инсон асосий сифатлар жихатидан инсон жинсини гавдалантиради. Ҳар бир инсон чеклангани учун инсон жинси ҳам чекланган бўлади. Яъни боши ва охири бўлади. Шу сифатга эга бўлгани учун ожиздир. Чунки у бўйини, умрини ёки бирор нарсасини зиёда қилишдан ожиз. У ноқис (камчилиги бор). чунки унда бир қанча нарсалар етишмайди. Бу нарсаларни ўзи пайдо қила олмайди, У муҳтождир, У сувга, ҳавога, озик-овқатга муҳтож. У чеклангандир. Унинг бошланиш нуқтаси {тукилган куни) ва тугаш нуқтаси (вафот этадиган куни) бор. Ҳар бир инсон жинсини гавдалантиради. Инсон жинси эса ўлади. Бундан келиб чиқадики, инсон жинси чекланган, яъни махлуқдир. Чунки ожиз, ноқис ва ўзидан бошқага муҳтож нарса яратувчи-холиқ бўла олмайди. Демак яратувчи чекланмаган. Акс ҳолда махлуқ бўлиб қолар эди.

Шунингдек борлиқ ҳам чекланган. Чунки у жисмлар йиғиндисидан иборат. Ундаги ҳар бир жисмнинг боши ва охири бор. Чекланган нарсаларнинг йиғиндиси ҳам чекланган бўлади. Демак борлиқ чекланган яъни махлуқдир.

Шу ўринда «чекланган» сўзи билан «санокли» сўзини ўртасидаги фарқни ажратиб олишимиз лозим. Замонда бўладими ёки маконда бўладими боши ва охири бор нарсаларга «чекланган» сўзи қўлланади. Санаш мумкин бўлган нарсаларга «санокли» сўзи қўлланади. Масалан, чўлдаги қум зарраларини санаш мумкин эмас. Бироқ унинг боши ва охири бўлгани учун чекланган ва ўз навбатида махлуқ бўлади. Шунингдек борлиқ ҳам сезги аъзолари осонлик билан ҳис қила олмайдиган даражада ёйилиб, чўзилиб кетганлиги уни чексиз эканини билдирмайди. Унинг жисмлари ва бўлаклари чекланганлиги учун борлиқни чекланганлиги ва махлуқлиги маълум бўлади.

Ҳаёт эса, кўриниб турибдики, бир шахсда бошланиб, ўша шахсда поёнига етаяпти ва ўз навбатида у ҳам чекланган бўлади. Ҳаёт кўриниши ҳар бир шахсда алоҳида-алоҳида бўлгани учун бир шахснинг ҳаёти ҳаёт

жинсини гавдалантиради. Бундан келиб чиқадики, ҳаёт барча тирик мавжудотларда ниҳоясига етади, Демак ҳаёт чекланган яъни махлуқдир.

Инсоннинг сезги аъзолари ҳис қилаётган борлиқ, инсон ва ҳаёт чекланганлиги учун махлуқдирлар. Демак, инсон, борлиқ ва ҳаётни яратган бир яратувчи бор. У бу нарсалардан тамомила бошқа зотдир. У чекланиш ва муҳтожлик сифатларидан ҳолидир,

Шундай қилиб ёрқин фикрлаш орқали инсон, ҳаёт ва борлиқни яратган яратувчи борлигини билдик. Мана шу асосий муаммонинг ечими бўлиб, у тўғри уйғонишга олиб борувчи тўғри ечимдир. Чунки у тўғри асосга қурилган бўлиб, ақлга асослангани учун ақлни қаноатлантиради ҳамда яратувчи зот Аллоҳ таолонинг борлигини тан олиши билан диндорлик ғаризасини эътироф этганлиги учун фитратга мос келади.

Асосий муаммога тақдим этилаётган ечимларни мана шундай йўсинда ўрганилади ва бу ечимнинг асоси тўғри ёки нотўғрилиги ҳамда уйғонишни пайдо қилиш имконияти борлиги ёки йўқлиги идрок этилади. Ёрқин фикрлашга асосланган ушбу ечимга мувофиқ келадиган ечим тўғри фикрий асос ёки тўғри ақлий ақидага эга бўлган тўғри ечим бўлади. Агар мувофиқ келмаса ҳеч қандай қиймати йўқ, нотўғри, яроқсиз ечим бўлади. Энди кейинги фаслларда бизни тўғри уйғонишга олиб борувчи тўғри ечимни танлаб олишимиз учун асосий муаммога тақдим этилган ечимларни кўриб чиқамиз.

9 фасл

Фаръий ечимлар ва ақлий бўлмаган ечимлар

Муқаддам айтиб ўтганимиздек, инсоннинг ҳозирги воқелигини тубан, расво воқеликдан юксак, тараққий этган воқеликка ўзгартириш учун инсоннинг яшаш тарзини ўзгартиришимиз керак. Унинг яшаш тарзини ўзгартириш учун эса унинг фикрлари ва тушунчаларини шундай кучли, мустаҳкам равишда ўзгартириш керакки, фикрий бўронлар ва моддий қийинчиликлар олдида ларзага тушмасин. Ўзгартиришга асос бўладиган фикрий асос (ёки фикрий пойдевор, ақлий ақида)ни вужудга келтириш билангина бундай ўзгартиришни амалга ошириш мумкинлигини ҳам илгари айтиб ўтган эдик. Фикрий асоснинг тўғрилиги асосий муаммога ақлни қаноатлантирадиган ва фитратга мос келадиган ечим бўлишига таянишини айтиб ўтдик. Шунингдек ечим ақлни қандай қаноатлантиришини ва фитратга қандай мос келишини баён қилдик. Ўзгартириш ва уйғониш учун таклиф қилинган бир қанча ечимлар бор. Энди биз уйғониш учун қилинадиган ўзгартириш жараёни асосланадиган фикрий асос, фикрий пойдевор бўлишга ярайдиган ечимни билиб олишимиз учун ва тўғри шартларга жавоб берадиган тўғри ечимни танлаб олиб, сўнгра тўғри уйғонишга эришиш учун бу ечимни маҳкам ушлаб, уни

хаёт майдонида вужудга келтиришимиз учун ўзгартириш ва уйғониш учун таклиф қилинган ечимларни ўрганиб чиқишимиз керак.

Уйғониш учун қилинадиган ўзгартириш ғояси учун таклиф этилган ечимлар, фикрларни кўриб чиқсак улар асосан икки хил эканини кўрамиз:

1. Асос бўла олмагани ёки ақлий бўлмагани учун уйғонишга мутлақо ярамайдиган ечимлар, фикрлардир. Уларни четга улоқтириш учун ўрганилади.

2. Ақлий ақида ва фикрий асос бўлгани учун уйғонишга ярайдиган ечимлар, ақлий фикрлардир. Уларни орасидан тўғрисиани танлаб олиш учун ўрганилади.

Бу фаслда биринчи тоифадаги ечимларни, кейинги фаслларда эса иккинчи тоифадаги ечимларни ўрганамиз,

Биринчи тоифадаги ечимлар икки қисмга бўлинади:

1. Куллий бўлмаган фаръий фикрлар.

2. Ақлий бўлмаган куллий фикрлар.

Биринчи қисмдаги фикрлар куйидагилардир: Қабила-уруғчилик, иклимпарастлик, ватанпарварлик, миллатчилик, нақизм, фашизм, иқтисод, саноат, илм-фанлар, курулганиш, ахлоқ, кадриятлар. олий ғоялар орқали уйғониш ва ҳоказо фикрлар.

Бу ва шунга ўхшаш фикрлар ўзгартириш ва уйғониш учун ярамайди. Чунки улар бошқа фикрлардан келиб чиққан фикрлардир. Масалан, давлат социализми фикри капитализмдан олинган.

Бу фикрлар фаръий (жузъий) бўлиб асос бўлишга ярамайди. Чунки асос куллий фикр бўлиши ва инсон ҳаётини мустаҳкам, мутаносиб йўлда юргизувчи фикрлар ўша асосга таяниши зарур. Бунга сабаб, инсон барча ҳатти-ҳаракатларини бир асосга таяниб қилади. Ҳар хил асосларга таяниб иш юритса кўп адашади, хато қилади.

Бу қисмдаги ечимларни асосий муаммога ечим сифатида тақдим этиб бўлмайди, Чунки асосий муаммонинг ечими муҳим ишлардан бўлиб, у таклиф этилаётган барча фикрларни уйғониш учун асос бўлишга яроқли ёки яроқли эмаслигини аниқлаб беради. Миллатчиликда, ватанпарварликда ёки шунга ўхшаш фикрларда асосий муаммога ечим йўқ. Мабодо бор бўлса ҳам у фикр бошқа ақида асосдан олинган бўлади. Шундай экан, эътиборни ўша ақида асосга қаратиш яхшироқ бўлади. Демак бу қисмдаги ечимлар яроқсиз бўлиб, уларни улоқтириб ташлаш керак. Уйғонишга олиб борувчи ечимни пайдо қилишни хоҳласак бундай ечимларга аҳамият бермаслигимиз, улар ҳақида баҳслашмаслигимиз керак. Уларни фаръий фикрлар сифатида ва қатъий ақлий далил билан тўғри эканлигига, ақлни қаноатлантирувчи, фитратга мос келувчи эканига

ишончимиз ҳосил бўлиб эътиқодимизга айланадиган ақлий ақида фикрий асосга муносиб келадиганини олишимизнинг зарари йўқ.

Иккинчи қисмдаги фикрлар уйғонишга ярамайдиган фикрлар бўлиб, асосий фикрлар бўлсаларда ақлий эмаслар. Булар христиан, яҳудий, буддизм, зардуштий, брахман, мзданий, моний каби рухий ақидалардир.

Мисол тариқасида келтирилган бу ечимлар уйғонишга ярамайди. Чунки улар ақлий бўлмаган фикрлар, ақидалар. Бу ақидаларга ақл ёрдамида эришилмаган. Балки инсонга қандай бўлса шундайлигича ўргатилган. Инсон ақли унинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилиб, хотиржам бўлиши учун улар ҳақида ёки уларнинг асослари ҳақида фикрлашига бу ақидалар рухсат бермайди. Масалан, христиан ёки яҳудий дини асл ҳолатидан ўзгартирилиб ҳозирги кунда қуруқ рухий ақида бўлиб қолган. Улар ақлий ақида эмас. Шу сабабли уйғонишга асос бўлишга ярамайди. Чунки уйғониш асоси фикрин асос бўлиши яъни ақлга қурилган бўлиши керак. Асло таслим бўлишга, адаштиришга ва мажбурлашга асосланмаслиги керак. Агар асос ақлга қурилмаган бўлса ёки унга ақл ёрдамида эришилмаган бўлса, унинг тўғри ёки нотўғрилигига ақл ёрдамида ҳукм чиқарилмаган бўлса бундай ақида фикрий асос бўлишга ярамайди, Чунки бундай ақидалар ақлни қаноатлантирмайди. Ақлга зид бўлганлиги учун ақл уларнинг воқелигини кўрсата олмайди.

Бошқа тарафдан қаралса фақат ақлий ақидадангина ҳаёт муаммоларини ҳал қилувчи низом (қонун) балқиб чиқади. Бундай ақида илдиз ва шохлари униб чиқадиган тирик уруғга ўхшайди. Илдизлар асосий муаммонинг ечимлари бўлса, шохлар ва мевалар бу тирик ақидадан балқиб чиқувчи қонунлар, муолажалардир. Ақлий бўлмаган ақида эса ўлик уруғга ўхшаб, ундан ҳеч нарса балқиб чиқмайди. Ер устига ҳеч қачон кўтарилмайдиган, қуриган илдизлари бор қуруқ уруғлигича қолаверади. Шу туфайли асосий муаммога ечим сифатида тақдим этилаётган бу ечимлар— тўғрилиги ёки нотўғрилигидан қатъий назар—ўзгартиришга, уйғонишга ярамайди. Инсон муаммоларини ҳал қиладиган низоми йўқлиги учун, ақлни қаноатлантирмагани учун улар ақлий эмас.

Юқорида ўтган фикрлардан хулоса қилиш мумкинки, баҳс қилинган бу фикрлар (умумфикр бўладими ёки назарий фикр бўладими) уйғонишга ярамайди. Шунингдек ақлий бўлмаган ақидалар ҳам уйғонишга ярамайди. Инсоннинг бир қанча узвий эҳтиёжлари ва ғаризаларидан пайдо бўладиган муаммоларини ҳал қиладиган низом балқиб чиқувчи ақлий ақидагина уйғониш учун яроқлидир. Келгуси фаслда уйғонишга эришиш учун тўғри ақлий ақидани тушуниб олиш ва танлаб олиш учун ақлий ақидани баҳс қиламиз, унинг муҳим аломатларини белгилаймиз.

10 фасл

Уйғониш учун яроқли ақлий ақидалар

Олдинги фаслда ўзгартириш учун асос бўлишга ярайдиган фикрий асос, фикрий пойдевор ҳақида баҳс юритганимизда кўплаб ечимларга дуч келдик. Уларнинг баъзилари (фаръий, умумфикрлар, ақлий бўлмаган ақидалар) асос бўлишга мутлақо ярамайди. Уларни шарҳлаб ҳам ўтдик. Баъзилари эса ўзгартириш ва уйғонишга асос бўлишга ярамайди. Бу фаслнинг мавзуси шулар ҳақида,

Уйғониш йўлида таянса бўладиган асос бўлишга ярайдиган ақлий ақидани ахтарсак, учта ақлий ақида (Ислом, социализм, капитализм)гина борлигини кўрамиз. Бошқалари эса уйғонишга асос бўлишга ярамайди. Айтиб ўтганимиздек улар куллий бўлмаган умумфикр ёки фаръий фикр ёки инсон узвий эҳтиёжлари ва ғаризаларини қондиришдан келиб чиқадиган муаммоларни ҳал қилувчи низом балқиб чиқмайдиган, ақлий бўлмаган руҳий ақидалардир.

Ақлий ақиданинг бир сифати ундан низом (ҳаёт қонунлари) балқиб чиқади. Инсон муаммоларини ҳал қилувчи низом балқиб чиқадиган ақида «мабда» дейилади. Луғатда мабда сўзи масдар мими бўлиб «бадаа, ябдау, бадоун, мабдаун» бошламоқ феълидан олинган. Барча мутафаккирлар истилоҳида (терминида) мабда сўзи «фикрлар унга асосланадиган фикрий асос» маъносида қўлланилади. Мабда сўзи инсонлар орасида кўп қўлланилади. Масалан, бир шахс айтадики: «менинг мабдаим ростгўйлик» яъни у айтмоқчики «ҳамма ишларимга, ҳатти-ҳаракатларимга ростгўйликни асос қилиб олганман». Яна бир шахс айтадики: «менинг мабдаим вафодорлик», яъни «вафо қилишни барча муаммоларимга асос қилиб олганман».

Аслини олганда ростгўйлик, вафодорлик, ўзаро ёрдамлашиш, яхши қўшничилик ва иқтисод, қонун мабдалари (принциплари) мабда эмасдирлар. Балки улар фикрлар ва қонунлардир. Чунки истелоҳда мабда сўзи фикрий асосни билдиради. Юқоридаги (вафодорлик, ростгўйлик, иқтисод ва бошқалар) фаръий фикрлардир. Бу фикрлар устига бошқа фикрларни қурилиши, асосланиши уларни (вафодорлик, иқтисодни) фикрий асос, мабда қилиб қўймайди. Бундай фикрлар бошқа асосдан келиб чиққани учун асосий фикрлар бўла олмайди. Умуман олганда ростгўйлик ахлоқ фикрлари асосий фикрдан олингани учун асосий фикрлар ҳисобланмай, фаръий фикрлар ҳисобланади. Ростгўйлик асоснинг бир жузъидир. Чунки у мусулмонлар наздида Қуръондан олинган шаръий ҳукмдир. Капиталистларда эса фойдали, чиройли сифат ҳисобланади.

Фикрий асос шундай фикрки ундан муқаддам бирор фикр мутлақо мавжуд эмас. У борлик, инсон ва ҳаёт ҳақидаги куллий фикрдир. Бу куллий фикрдан бошқа асосий фикр бўлмайди. Бу фикр ҳаётнинг асосидир. Чунки инсон асосий муаммога ечим бўлган фикрий асос

бўлсагина ҳаётда аниқ бир йўналишда собит юра олади ва хотиржам бўлади. Акс ҳолда фикрий ечими бўлмаган инсон беқарор, безовта, субутсиз ҳолда яшайди.

Шундан келиб чиқадики, борлик, инсон ва ҳаёт ҳақидаги куллий фикр асосий фикрдир, фикрий асос ёки фикрий пойдевор ақидадир. Бу ақида фикр бўлсагина яъни у ақлий баҳс устига қурилган бўлсагина ундан фикрлар балқиб чиқади ва унга асосланади. Агар бу ақида ақл ишлатилмасдан сўзсиз таслим бўлинадиган ақида бўлса ёки қандай бўлса шундайлигича ўрганиладиган ақида бўлса—гарчи уни ақида деб номлаш тўғри бўлсада—бундай ақида фикр бўла олмайди ва куллий фикр деб аталмайди.

Шунинг учун инсон куллий фикрга ақлни ишлатиш орқали эришган бўлиши зарур. Шундагина у ҳаёт муаммоларининг муолажалари бўлган фикрлар балқиб чиқадиган ва барча фикрлар асосланадиган ақлий ақида бўлади. Шу сабабли мабда ундан низом (ҳаёт қонунлари) балқиб чиқадиган ақлий ақида деб таърифланган.

Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, капитализм мабдадир. Чунки у низом ундан балқиб чиқадиган ақлий ақидадир. У ҳаёт муаммоларини ҳал қилувчи фикрлардир. Социализм мабдадир, Чунки у низом ундан балқиб чиқадиган ақлий ақидадир. У ҳаёт муаммоларини ҳал қилувчи фикрлардир. Ислом мабдадир. Чунки у низом ундан балқиб чиқадиган ақлий ақидадир. У ҳаёт муаммоларини ҳал қилувчи шаръий ҳукмлардир.

Шу нарса аниқ равшан бўлиши лозимки, бирор мабдада ақида ва низом (ҳаёт қонунлари)ни бўлиши бу мабда татбиқ этиш учун яроқли мабда эканини билдирмайди. Балки уни мабда эканлигини билдиради холос. Мабдани татбиқ қилишга ва унинг асосида уйғонишга яроқли қилиб қўядиган нарса мамлакат ичкарасида уни қандай татбиқ этишни ва мамлакат ташқарисига қандай ёйишни, мабдани қандай муҳофаза қилишни баён қилувчи тариқат (кайфиятлар)дир. Агар мабдада шундай тариқат (кайфиятлар, амалий йўл) бўлмаса, у эгаларининг мияларида, китобларнинг қорнида қолиб кетувчи қуруқ фикр бўлиб қолаверади. Худди «Афлотун жумҳурияти» ёки Томас Морнинг «Утопия» асари ёки Фаробийнинг «Фозил шаҳар» асари каби.

Исломни ижро қилишда ўз тариқати бўлиб у давлат ва шахс таквосидир. Социализм ва капитализмни ижро қилиш тариқати давлатдир. Ислом ўз мабдасини мамлакат ташқарисига жиҳод қилиш орқали, капитализм эса мустамлака қилиш орқали, социализм эса коммунистик партиялар орқали ёйди.

Демак мабда фикрат ва тариқатдан иборат. Фикрати ақида яъни борлик, инсон ва ҳаёт ҳақидаги куллий фикр (асосий муаммонинг ечими), ҳамда низом (ҳаёт муаммоларининг ечимлари)дир.

Тарикати эса юқорида айтилган кайфиятлардир. Фикрат ва тарикатнинг борлиги мабдани татбиқ этишга яроқли эканини ва татбиқ этиш мумкинлигини билдиради. Лекин мабадани тўғри эканлигини билдирмайди. Буни, илгари айтганимиздек, мабданинг асоси тўғрилиги билдиради. Мабданинг асоси ақлни қаноатлантирса ва фитратга мос келса тўғри асос бўлади ва ўз навбатида мабда ҳам тўғри бўлади. Акс ҳолда бузук, нотўғри мабда бўлади.

Мабда пайдо бўлишига келсак уни ё инсон ақли ўйлаб топади ёки ёрқин фикрлаш билан қатъий далил орқали борлигига ишончимиз комил бўлган Холиқ-у мударбир Аллоҳ таоло тарафидан ваҳий билан юборилади.

Инсон тарафидан ўйлаб топилган мабда нотўғри мабадир. Чунки инсон чекланган яъни ожиз, ноқис ва муҳтождир. У ишлаб чиққан нарсаларда ҳам шу сифатлар бўлади. Шу сабабли инсон ўйлаб топган мабда ожиз, нуқсонли ва зиддиятли бўлади. Чунки инсоннинг тушуниши қарамақаршилик, ихтилоф ва ўзи яшаб турган муҳит билан таъсирланишга нишондир. Инсон кеча тўғри деб билган нарсани бугун хатога, кеча хато деб билган нарсани бугун тўғрига чиқаради. Ўз-ўзидан инсон тузган қонунлар инсон воқелигини инсон сифатида қамраб олишга ва унга керакли ҳар бир нарсани билишга ожизлик қилади. У ўйлаб топган мабда бир замон ва маконга тўғри келса бошқа замон ва маконга тўғри келмайди. Илоҳий мабда эса энг тўғри мабда бўлиб, унда хато-камчилик бўлмайди. Чунки яратувчи зот махлуқотларни узи яратгани учун улардаги ҳар бир зарра унга маълумдир. Шундай яратувчи зотгина инсонга бахт-саодатни, хотиржамликни қафолатловчи низомни тузишга қодирдир.

Мабдани нима эканлигини тўғри тушуниб олгач унинг асосида уйғониш мумкин бўлган Фақат учта мабда борлигини кўрамиз. Бу уйғониш албатта тўғри уйғониш бўлиши шарт эмас. Мабда юқорида зикр қилинган шартларга жавоб берагина тўғри уйғонишни ҳосил қила олади

Қилаётган фаолиятимиздан мақсад бўлган уйғониш мавзусида мабдалар аҳамиятли бўлгани учун кейинги бобларда уларни батафсил шарҳлаб ўтамиз. Бу мабдалар қуйидагилар:

1. Капитализм мабдаси.
2. Социализм мабдаси
3. Ислом мабдаси

11 фасл

Капитализм мабадир

Капитализм динни ҳаётдан ажратиш асосига қурилган. Бу фикр унинг фикрий асосидир. Шу асосга кўра инсон ҳаёт низомини ўзи тузади. Маълумки, асос (фикрий пойдевор, ақида) билан шу асосдан балқиб

чиқувчи низом бир-бирига мос, мутаносиб бўлади. Агар асос яратувчи зотнинг махлуқлар (борлик, инсон ва ҳаёт)га алоқаси йўқлигини белгилаб берса, ўз-ўзидан низомни тузиш ҳуқуқи инсонда бўлиб қолиши шарт бўлиб қолади. Чунки инсон воқелик билан собиқ маълумот ўртасини боғлашга ва ихтиро қилишга яроқли мияси борлиги учун ҳаёт низомини тузишга қодир ягона махлуқдир.

Шу ҳулосадан тўртта эркинлик фикри вужудга келди. Улар қуйидагилар:

1. Сўз эркинлиги. Уни сиёсий эркинлик деб ҳам атайдилар. Бу эркинлик ҳар бир инсонга халқнинг умумий ҳаётини белгилашда, унинг йўналишларини тузиб чиқишда, риоя қилинадиган қонунларни ишлаб чиқишда, бу қонунларни ҳимоя қиладиган ҳокимиятни тайинлашда қатнашиш ва ўз мулоҳазаларини билдириш ҳуқуқини беради.

2. Мулк ёки иқтисодий эркинлик. Бу эркинликка кўра ҳар бир шахс истаган нарчасига истаган миқдорда, хоҳлаган йўл билан эга бўлиши мумкин. Шахслар шахсий манфаатларига кўра ишлаб чиқариш ёки истеъмол қилишлари учун мулкка эга бўлиш имкониятига эга бўлишлари учун давлат иқтисод майдонларидаги эшикларни шахслар учун кенг очиб қўйиши шарт.

3. Эътиқод эркинлиги ёки фикрий эркинлик. Бу эркинликка кўра ҳар бир инсон ўзи хоҳлаган ақида ва фикрларни қабул қилиш ва истаган пайтда улардан воз кечиш ҳамда бу ақида ва фикрларни ҳимоя қилиш, бирор тўсикка учрамай уларни ошкор эълон қилиш ҳуқуқига эга.

4. Шахсий эркинлик. Бу эркинлик инсонга ўз шахсий турмуш тарзини ўзи хоҳлаган суратда ўтказиш эркинлигини беради ва бунга тўсқинлик қиладиган ҳар қандай ҳолатни тақиқлайди. Инсон ўзини ва жисмини истанганча тасарруф қилиши мумкин. Ўз ҳаётини ўзига ёққан шаклда белгилаши, ўзи хоҳлаган урфодатлар, анъаналар, қадриятларни қабул қилиши ва улардан воз кечиши мумкин. Чунки булар унинг ўзига хос бўлган ишлардир.

Инсон ўзи истаган нарсага истаган миқдорда истаган йўли билан эгалик қилишига руҳсат берувчи мулк (иқтисод) эркинлиги алоҳида бир табақани йирик бойлик эгалари табақасини пайдо қилди. Уларга капиталистлар яъни йирик бойлик эгалари деб ном қўйилди. Энди улар ғарбда низом (тузум)нинг ҳақиқий хўжайинлари бўлиб қолдилар. Шу сабабли динни ҳаётдан ажратиш фикрлари «капитализм» деб номланди. Чунки нарсага ном беришда унинг энг кўзга ташланадиган қисми эътиборга олинади.

Халқ ўзига татбиқ этиладиган низомни танлаб олиш ва ўзи хоҳламайдиган низомни рад этиш ҳамда халқ танлаган низомни татбиқ этиши учун ҳокимни ижарага олиш ҳуқуқини берувчи демократия шу

мабда акидасидан яъни динни ҳаётдан ажратиш фикридан келиб чиққан. У айниқса сўз эркинлигида яққол кўзга ташланади.

Демократия ушбу мабдадан келиб чиққан ва низомнинг асосий қисми, умуман олганда унинг низоми бўлсада, бироқ мабдадаги энг кўзга ташланган нарса эмас ва иқтисодий низомдан ҳам устун эмас, Бунга ғарбда иқтисодий низомни ҳукумат низомига кучли таъсири борлиги далил бўлади. Масалан, Америкадаги президент сайловларида «Женерал элетрик» «Женерал маторс» каби йирик ширкатлар капиталистларини сайловлар натижасига, давлат раислиги ва унинг мажлисларига кучли таъсири яққол сезилиб туради. Гўёки капиталистлар бу мамлакатнинг ҳақиқий хўжайинлари бўлиб қолишган.

Бундан ташқари, демократия фақат ғарбгагина хос бўлмай, Россия ҳам, учинчи олам давлатлари ҳам демократияни даъво қиладилар. (Ҳаммаси Лайли билан учрашдим деб даъво қилади. Лайли эса уларнинг бирортасини кўрмаган), Шундан келиб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, демократия динни ҳаётдан ажратиш мабдасидаги энг кўзга ташланган нарса эмас. Шу сабабли бу мабдани демократик мабда деб эмас, капиталистик мабда дейиш ўринлироқ.

Динни ҳаётдан ажратиш динни яъни борлиқ, инсон ва ҳаётнинг яратувчиси борлигини, қайта тирилиш куни ва бир жойга йиғилиш ҳамда ҳисоб-китоб қилинишини зимдан тан олади. Чунки юқорида зикр қилинган нарсалар дин асослари ҳисобланиб, дин сўзи шу маъноларни ўз ичига олади.

Ушбу тан олиш борлиқ, инсон ва ҳаёт ҳақидаги куллий фикр бўлиб, ўз навбатида асосий муаммонинг ечимидир. Капитализм динни тан олсада яратувчининг ҳаёт ишларига аралашинини инкор этади ва яратувчининг ролини эътибордан четда қолдиради. Динни яратувчи билан махлук ўртасидаги алоқага, ибодатга чеклаб қўйди. Бу алоқа маълум бир соатларда ва ибодатхоналарда рўёбга чиқади.

Қисқача қилиб айтганда капитализм мабдадир. Чунки унда инсоннинг асосий муаммосини ҳал қиладиган ва унинг барча саволларига жавоб берадиган ақида (фикрий асос динни ҳаётдан ажратиш) бор.

Бу асосдан низом (муолажалар) балқиб чиқади. Бу низомга кўра инсон ўз муаммоларини ўзи ақли ва ижтиҳодига суяниб ҳал қилаверади. Узвий эҳтиёжлари ва ғаризаларини ўзи муносиб кўрган тарзда қондиради. Шундан низом фикрий асосга мутаносиб эканлиги, иккаласи бир жинсдан олингани маълум бўлади. Ақида ҳам, низом ҳам «яратувчи зот ҳаёт ишларига аралашмасин» дейди.

Шу туфайли капитализм мабдадир. Чунки унда борлик, инсон ва ҳаёт ҳақидаги куллий фикр бор. Асосий фикр бўлгани учун эътиқод қилишга яроқли ақидадан ушбу куллий фикр балқиб чиққан.

Капитализмда инсон узвий эҳтиёжлари ва ғаризаларидан пайдо бўлувчи муаммоларни ҳал қилувчи низом (қонунлар) борлиги учун татбиқ қилишга яроқли мабдадир.

Хулоса шуки, капитализм фикрат ва тариқатдан иборат. Юқорида айтиб ўтилганидек, фикрати ақида ва муаммоларни ҳал қилувчи низомларидир. Тариқати эса бу мабдани қабул қилган халққа уни татбиқ қиладиган ижро қилиш йўли борлигида яққол кўринади. Оламнинг катта қисмини эгаллаган Америка ва Европада бу мабда ўз тариқати давлат орқали татбиқ қилинаётгани бунга далил бўлади.

Унда мабдани ёйиш, бошқа халқларни даъват қилиш йўли бор. Бу йўл мустамлака қилишдир. Юқорида зикр қилинган давлатлар узоқ вақт мобайнида дунёнинг катта қисмини амалда мустамлака қилиб бўлди. Мустамлакачилик капитализм мабдаини бу халқларга турли йўл, услублар билан ёйишга ҳаракат қилади.

Капитализмда мабдани муҳофаза қилиш ва инқирозга учрашини олдини олиш тариқати бор. Бу тариқат шуки, мабда инсонлар манфаатларини рўёбга чиқаради, ҳеч қачон уларнинг манфаатлари, хоҳиш истакларига қарши чиқмайди. Бунинг оқибатида инсонлар бу мабдани боқий қолишини, йўқолиб кетмаслигини хоҳлайдилар.

Кўриниб турибдики, капитализм мабда бўлиб, уни татбиқ этиш, унинг асосида уйғониш мумкин. Унга эътиқод қилган халқлар унинг асосида ўзларини ўзгартириб, уни татбиқ этиш натижасида уйғониб кетганликлари ҳаммага маълум. Бироқ бу уйғониш тўғри ёки нотўғрилигини кейинги фаслда баён қиламиз.

12 фасл

Капитализм ақл ва фитрат тарозисида

Капиталистик ақида ақлни қаноатлантормайди. Ақл уни тўғрилигига тўлиқ ишонч ҳосил қилмайди. Буни сабаби ғоятда содда ва лўнда. Бу ақида асосий муаммони ҳал қилиш ҳақида бош қотирмади. У асосий эътиборини дин арбоблари, подшолар билан худосиз муфаккирлар ўртасидаги жанжални бартараф этишга қаратди. Гарчи бу жанжални тинчйтиш натижасида асосий муаммога ечим пайдо бўлган бўлса ҳам, бу ақида жанжаллашаётган икки тарафни муросага келиштириш мақсадида фаолият кўрсатиб, ҳал қилиш керак бўлган масала қолиб, бутунлай бошқа масалани ҳал қилди.

Асоси динни ҳаётдан ажратиш бўлган капитализм мабдаси Европада диний арбоблар, подшолар билан муфаккир файласуфлар ўртасидаги қонли тўқнашувлар натижасида юзага келди. Тўқнашаётган иккала тараф

хам инсонлар ҳаётини тартибга солувчи қонунлар тузиш унинг ҳаққи эканлигини даъво қиларди. Дин арбоблари ва подшоларнинг фикрича, Худо уларга қонун чиқаришда илоҳий ҳуқуқни берган ва уларни бошқа одамлардан азиз (муқаддас) қилган. Шунга кўра, инсонларни бошқариш, қонун чиқариш уларнинг ҳуқуқидир. Иккинчи тараф эса бу даъволар дин арбобларининг ўзлари ўйлаб чиқарган тўқима афсоналар деб билардилар.

Икки тараф ўртасидаги кураш узок вақт давом этди. Бу вақт мобайнида подшолар халқлар қонини сўриш ва эксплуатация қилиш учун уларга ўз ҳукмронликларини ўтказиш мақсадида дин арбобларини восита қилиб олган эдилар. Дин арбоблари ҳам айнан шу ишни дин номидан қилардилар. Файласуфлар эса динга алоқадор ҳар бир нарсани буткул йўқ қилишга интилардилар. Бунга дин арбоблари ва подшоларнинг хунук қилмишлари, расво ҳаракатлари сабаб бўлган эди. Улар аслида динга алоқаси йўқ ва динни суратини хунук қилиб кўрсатувчи кўплаб ишларни қилдилар. Масалан, гуноҳларни сотиб олиш мумкин бўлган индүүлгенкнялар ва барча ҳуқуқлардаи маҳрум қилувчи қонунлар чиқардилар,

Аҳвол шундайлигича икки тарафни мурасага келтириш учун учинчи гуруҳ аралашгунча давом этди. Бу гуруҳ муаммога ўз ечимини—ўртача ечимни—таклиф этди, Бу ечим натижасида динни ҳаётдан ажратилди. Сўнгра бу ечим «илмоний» (динни ҳаётдан ажратиш) деб, ечимни ўйлаб топганларни эса «илмонийлар» (динни ҳаётдан ажратувчилар) деб номланди.

Жанжални ҳал қилиш натижасида ўртачи ечим вужудга келди ва омма орасига ёйилди. Бундан буён диннинг борлиги ёки йўқлиги ҳақида яъни Яратувчи борлиги ёки йўқлиги ҳақида баҳс қилинмайдиган бўлди. Бошқача қилиб айтганда, асосий муаммо ҳал қилинмайдиган, инсонларни хайронликларида, залолатларида адашибулоқиб юришларида ташлаб қўйишга келишиб олинди.

Кўриниб турибдики, капитализм мабдасининг пойдевори бўлган ечим (асос, ақида) ақлга асосланмаган. Яъни асосий муаммо ақлий баҳс юритиш билан ҳал қилинмаган, балки капитализм ақидаси ўртача ечим (муросасозлик) асосига қурилган. Жанжалашаётган тарафларнинг даъволари (фикрлари) тўғри ёки нотўғрилиги текширилмади. Буни текшириш ўрнига бир-бирига қарамақарши нуқтаи назарларни ўзаро яқинлаштирилди, мурасага келтирилди,

Маълум бўляптики, капитализм асосий муаммони ҳал қилиш учун бош қотирмади. Барча жанжални тинчитиш оқибатида асосий саволларга жавобни ташкил этган куллий фикрни топган бўлсада. Бу жавоблар нарсанинг пайдо бўлиш ҳақиқатини билиш ва улар ҳақида тўғри фикрни

бериш мақсадида нарсаларнинг воқелигини текшириш асосида пайдо бўлмаган эди. Бу жавоблар гўё тўсатдан учраб қолган ёки ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолган жавоблар эди.

Шундан қатъий хулоса қилиш мумкинки, капиталистик асос ақлий яъни уни ақл идрок этиши, тушуниб етиши мумкин бўлсада, бироқ ақлга қурилмаганлиги учун яроқсиз, бузуқ асосдир. У асосий муаммони ақлни қаноатлантирадиган тарзда ҳал қилмади. Ақл тарафидан нотўғри асос бўлгани учун тўғри уйғонишга олиб бормайди. Бизнинг мақсадимиз тўғри, кучли, мустаҳкам уйғониш бўлгани учун асоси ақлни қаноатлантирмайдиган бу нотўғри мабдани четга улоқтнришимиз зарур.

Капитализм ва фитрат

Айтиб ўтдикки, фитрат узвий эҳтиёжлар ва ғаризалардан иборат бўлиб, уларнинг энг муҳими диндорлик ғаризаси ҳисобланиб, қолган Ғаризалар бевосита унга бориб боғланади. Ўртача ечим (динни ҳаётдан ажратиш) фикратини текшириб кўрсак, бу ечим диндорлик ғаризасига мос келмаслигини кўраемиз. Чунки диндорлик ғаризаси яратувчи зот тарафидан берилган тартибга биноан қондиришни тақозо этади. Бу ғариза яратувчини рози қилиш мақсадида унга ибодат қилиш билан қонади. Яратувчи зотни нима рози қилишини яратувчининг ўзи билади. Инсон яратувчини қандай рози қилишни Яратувчининг ўзи билдирсагина билади. Бунинг сабаби шундаки, сезги аъзолари яратувчининг зотини хис қила олмайди. Диндорлик ғаризасини қондирадиган инсон билан яратувчи ўртасидаги алоқа бўлган тартиб яратувчи тарафидан келмаса, инсон бу ғаризани хато, нотўғри йўллар билан қондиради, Яъни инсонда хотиржамликни пайдо қилувчи тарзда қондирмайди. Бундай тартиб тузишни инсонга топшириб қўйиш натижасида инсон яратувчига нотўғри йўллар билан ибодат бошлайди. Бу эса ўз навбатида турли туман тўқима, асоссиз афсоналарга, залолат адашишларга олиб боради.

Яратувчининг ҳаётдаги ролини эътиборсиз қолдириш диндорлик ғаризасига зиддир. Бу ғариза борлиқда яратувчи ҳукмрон эканлигини, инсон муаммоларини инсонга хотиржамлик, бахт саодатни кафолатлайдиган тарзда қондиришга кафил бўлувчи низом (қонунлар)ни тузишга ўша зотгина қодирлигини хис қилади.

Бундан ташқари капитализм яратувчи борлигини зимдан тан олсада, яратувчини ҳақиқий суратда, пухта асосда тан олмайди. Яратувчини «борлиги аниқ ҳақиқат» деб эмас, балки «чиройли фикр» деб ҳисоблади. Шундай қилиб бундай фикр биринчи тўқнашувдаёқ чил парчин бўлади, капитализм Яратувчи ҳақида берган фикридан пайдо бўлган вақтинчалик ечим асосида вужудга келган вақтинчалик хотиржамлик барҳам топади.

Энди маълум бўладики, капитализм ақлни каноатлантормайди ва фитратга мос келмайди. Демак у тўғри уйғонишга олиб бормайдиган мабдадир.

Бу мабданинг бузуқлиги, ярамаслигини таъкидловчи баъзи бир капиталистик қараш (назария)ларни кейинги фаслда баён қиламиз

